

PARADOKS EKONOMİ, SOSYOLOJİ VE POLİTİKA DERGİSİ

PARADOKS Economics, Sociology and Policy Journal

Cilt/Vol: 18, Sayı/ Issue 1, Sayfa/Page: 1- 31

Yıl: 2022

ISSN : 1305-7979

Editörler / Editors in Chief

Baş Editör

Prof. Dr. Sema AY

Alan Editörü

Prof. Dr. Elif KARAKURT TOSUN

Teknik Editör

Doç. Dr. Hilal YILDIRIR KESER

**TARANDIĞIMIZ
INDEXLER**

Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazarlarına aittir.

Yayınlanan eserlerde yer alan tüm içerik kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

All the opinions written in articles are under responsibilities of the authors.

None of the contents published cannot be used without being cited.

Yayın ve Danışma Kurulu / Publishing and Advisory Committee

Prof.Dr.Sema AY (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Marijan CINGULA (University of Zagreb)

Prof. Dr. Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)

Prof.Dr.Elif KARAKURT TOSUN

Prof. Dr. Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Emine KOBAN (Gaziantep Üniversitesi)

Prof.Dr.Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)

Prof. Dr. Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr. Mariah EHMKE (University of Wyoming)

Doç.Dr. Zerrin FIRAT (Uludağ Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr. Ausra REPECKIENE (Kaunas University)

Assoc. Prof. Dr. Cecilia RABONTU (University “Constantin Brancusi” of TgJiu)

Doç.Dr. Hilal YILDIRIR KESER (Bursa Teknik Üniversitesi)

Dr. Murat GENÇ (Otago University)

Hakem Kurulu / Referee Committee

Prof. Dr. Hamza ATEŞ (Kocaeli Üniversitesi)

Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Marijan CINGULA (University of Zagreb)

Prof. Dr. Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal DEĞER (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Sami DENKER (Dumlupınar Üniversitesi)

Prof. Dr. Bülent GÜNŞOY (Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer İŞCAN (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Vedat KAYA (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Sait KAYGUSUZ (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Emine KOBAN (Gaziantep Üniversitesi)

Prof.Dr.Ahmet MUTLU (Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof.Dr.Nilüfer NEGİZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Prof. Dr. Serap PALAZ (Balıkesir Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdülkadir ŞENKAL (Kocaeli Üniversitesi)

Prof. Dr. Veli URHAN (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Sevtap ÜNAL (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Sevda YAPRAKLI (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Uğur YOZGAT (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)

Doç.Dr.Rasim AKPINAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Doç. Dr. Gül ATANUR (Bursa Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Tülin ASLAN (Uludağ Üniversitesi)

Doç. Dr. Arzu ÇAHAN'TİMUR (Uludağ Üniversitesi)

Doç. Dr. Ceyda ÖZSOY (Anadolu Üniversitesi)

Doç. Dr. Doğan BIÇKI (Muğla Üniversitesi)

Doç. Dr. Elif ÇOLAKOĞLU (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Mithat Arman KARASU (Harran Üniversitesi)

Doç. Dr.Mustafa KOCALAOĞLU (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Doç. Dr. Ahmet MUTLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Doç. Dr. Nilüfer NEGİZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Doç. Dr. Veli Özer ÖZBEK (Dokuz Eylül Üniversitesi)

Doç. Dr. Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr. Cecilia RABONTU (University “Constantin Brancusi” of TgJiu)

Assoc. Prof. Dr. Ausra REPECKIENE (Kaunas University)

Doç. Dr. Gözde YILMAZ (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Aybeniz AKDENİZ AR (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Cantürk CANER (Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Işın KIRIŞKAN (Giresun Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Burcu ÖNGEN BİLİR (Bursa Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ersoy SOYDAN (Kastamonu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan ÖZALTIN (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Dr. Murat GENÇ (Otago University)
Dr. Enes Battal KESKİN (Uludağ Üniversitesi)

Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi

Yıl: 2022, Cilt/Vol: 18 Sayı/Issue: 1

HAKEM KURULU

Prof. Dr. Zafer DURDU	MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Abdullah DURAKOĞLU	BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Defne KARAOSMANOĞLU	KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. İpek Beyza ALTIPARMAK	BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Sevgi SEZER	BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğretim Üyesi Emine KURT	BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

COVID-19 SALGINI, NEOLİBERALİZM VE DEVLETİN DEĞİŞEN ROLÜ

Mehmet Zeki DUMAN

*Prof.Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
zekiduman@yahoo.com*

ORCID: 0000-0002-9369-9337

Öz

Aralık 2019’da Çin’in Wuhan kentinde ortaya çıktıktan sonra 2020 yılı başında Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından da “pandemi” olarak ilan edilen ve bugüne kadar milyonlarca insanın ölümüne, yüz milyonlarca insanın hastalanmasına yol açan koronavirüs (Covid-19) salgını, başta üretim, tüketim, yatırım ve istihdam olmak üzere ekonomik alanda yarattığı tahribatlar yanında bireylerde/ toplumlarda; kapatılma, gözetlenme, denetlenme, dijitalleşme ve sanallaşma gibi sosyolojik; belirsizlik, emniyetsizlik, güvensizlik, kaygı, stres ve depresyon gibi psikolojik etkileriyle de yıkıcı ve kalıcı sonuçlar yaratmış; küresel dünyanın kurulu düzenini ve gündelik yaşamın rutinliğini/normallliğini alt üst etmiştir. Telifisi pek mümkün olmadığı anlaşılan bu sorunlara yönelik en büyük eleştiri ise, devletlerin uyguladıkları “neoliberal politikalar”a ve “minimum devlet anlayışı”na yönelik olmuştur. Zira, 1980’lerle beraber özellikle Batı dünyasında iktidara gelen neoliberal hükümetler, serbest piyasa mekanizmasına duydukları derin bir inançla, o güne kadar sosyal demokratların uyguladığı ve temelde dezavantajlı grupların ve kamu yararının öncelendiği politikalara sırt çevirerek, çoğu zaman zorunlu bir kötülük olarak gördükleri devleti ve devletin düzenleyici, müdahaleci ve korumacı özelliğini ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Gelir eşitliğini öne çıkartan “refah devleti” uygulamalarının rafa kaldırılması hem toplumun zayıf ve kırılgan kesimlerini savunmasız hale getirmiş hem de sosyal eşitliği sağlamakla yükümlü olan devletleri güçsüz bırakmıştır. Kapsamını pandeminin ekonomi-politiği ile sınırlayan bu makalede neoliberalizmin eleştirisi yanında sosyal devletin gerekliliği fikri de ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Salgını, Pandemi, Neoliberalizm, Refah Devleti, Sosyal Eşitsizlikler.

THE COVID-19 PANDEMIC, NEOLIBERALISM AND THE CHANGING ROLE OF THE STATE

Abstract

After outbreak in Wuhan, China in December 2019, which was also declared a “pandemic” by the World Health Organization (WHO) at the beginning of 2020 and led to the deaths of millions people and hundreds of millions of people to become infected to date, the coronavirus (Covid-19) epidemic created devastating and permanent consequences with its psychological effects in individuals/societies; such as closure, surveillance, supervision, digitalization and virtualization, sociological uncertainty, insecurity, anxiety, stress and depression in addition to the destruction it has caused in the economic field, especially in production, consumption, investment and employment and it has upset the established order of the global world and the routine/normality of everyday life. The biggest criticism of these problems, which are unlikely to be compensated has been aimed at the “neoliberal policies” and the “minimum understanding of the state” implemented by the states. Because it is the neoliberal governments that came to power, especially in the Western world, in the 1980s with a deep belief in the mechanism of the free market by ignoring policies implemented by the social democrats up to that day, which basically prioritized disadvantaged groups and the public interest, they have tried to eliminate the state, which they often consider a mandatory evil, as well as the regulatory, intrusive and protectionist nature of the state. Elimination of “welfare state” practices that highlight income equality has made both the weak and the fragile sections of society vulnerable and it has left powerless the states that are responsible for ensuring social equality. In this article, which limits its scope to the economics and politics of the pandemic process, the idea of the necessity of the social state is discussed in addition to the criticism of neoliberalism.

Keywords: Covid-19 Outbreak, Pandemic, Neoliberalism, Welfare State, Social Inequalities.

1.Giriş

İnsanlık tarihinin en büyük salgınlardan biri olarak kabul edilen ve ilk ortaya çıktığı günden sonra tüm dünya ülkelerine yayıldığı için Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından da “pandemi” olarak ilan edilen Covid-19 virüsü, gerek sosyal, ekonomik ve politik gerekse psikolojik, demografik ve epidemiyolojik açıdan son derece yıkıcı sonuçlar doğurmuş ve bu yıkıcı sonuçlar küresel düzeyde insani bir krize yol açmıştır. Covid-19’un ortaya çıkışı ve dünya çapında hızla yayılarak sınırları aşması, hem gündelik hayatımızın rutin alışkanlıklarını ve pratiklerinin değişmesine hem de etkili olduğu yerlerde yeni normallerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim salgının pandemi halini almasıyla beraber insanlar, kamusal alandan özel alanlara kaçmaya, sokak ve caddelerden evlere kapanmaya ve bireysel olduğu kadar kitlesel olarak da yeni normallerle yaşamak zorunda kalmaya başlamıştır.

Her geçen gün daha farklı boyutlarının olduğunu gördüğümüz koronavirüs salgını, başta üretim, yatırım, istihdam, tasarruf ve tedarik zinciri olmak üzere ülkelerin ulaşım, enerji, ilaç, eğitim, spor ve kültür faaliyetlerinin durmasına, sosyal güvenliğin zayıflamasına, gıda sektöründe fiyatların yükselmesine, dış ticaret dengesinin ve kamu maliye sisteminin bozulmasına, fabrikaların kapanarak veya imalata ara vererek milyonlarca çalışanın işsiz kalmasına ve emtia borsalarında fiyatların dramatik şekilde düşmesine yol açmıştır (Buhur, 2020: 1896-1898; Thinktech, 2020: 4). Tüm dünyada toplam arzla beraber toplam talepte de daralmaya yol açan, ülkelerin büyüme hızlarını yavaşlatan, istihdamı azaltan, işsizliği ve fiyatları yükselten, küresel ekonominin neredeyse %60’ını oluşturan eğlence, turizm, sağlık, eğitim, taşımacılık ve restoran gibi sektörleri adeta durma noktasına getiren salgının (Şanlı, 2020: 600) en etkileyici tasvirini, 2020 yılının başında *The Economist* dergisi yapmıştır.

Söz konusu dergi, salgının tüm dünyada pik yaptığı bir dönemde, dünyayı, üzerine “Covid-19 nedeniyle kapalıdır” levhası asılmış bir dükkâna benzetmiştir. Hiç de abartılı olmayan bu tasvir, dünyamızın, tarihinin en büyük ve en korkunç krizlerinden birini yaşadığını net bir biçimde ortaya koymaktadır. Ayrıca, tüm dünya ülkelerinin maruz kaldığı ve halen maruz kalmaya devam ettiği bu küresel sağlık krizinin, halihazırda ve gelecekte ne tür sonuçlar/sorunlar doğuracağını bugünden kestirmek pek mümkün görünmemektedir. Nitekim “pandemiden sonra bizi, nasıl bir dünya bekliyor?” sorusuna başta Chomsky, Badiou, Zizek, Agamben, Sassen ve Harvey olmak üzere pek çok sosyal bilimci,¹ koronavirüs hayatımızda

¹ Günümüzün en önemli entelektüellerden biri olarak kabul edilen Noam Chomsky, genellikle Amerika’nın otoriter ve baskıcı politikalarına karşı yaptığı sert eleştirilerle ve muhalif kimliğiyle tanınmakta ve O da diğer bir çok düşünür gibi küresel salgının nedenini, genelde dünyanın doğal dengesini ve düzenini bozan kapitalist sistemde, özelde de bu sistemi küreselleştiren Amerika

olduğu sürece ne ontolojik temelli kaygılarımızdan kurtulabileceğimizi ne de eski normallerimize ve hayatlarımıza dönebileceğimizi belirtmişlerdir. Çünkü Covid-19 virüsü, sadece ekonomik/epidemiolojik sorunlar yaratmıyor, insanların psikolojilerini de etkileyerek kimi zaman onları umutsuzluğa, karamsarlığa kimi zaman da çaresizliğe sevk ediyor.

Şurası bir gerçek ki, pandeminin şerrinden korunamadığımız bu günlerde insanlar bir yandan yalnızlığın bilinmeyen sularına yelken açarken diğer yandan güvensizliğin ve emniyetsizliğin gölgesinde tekinsiz bir yaşamı deneylemek zorunda kalıyorlar. Başımıza neyin, ne zaman ve nerede geleceğini kestiremediğimiz bu dönemde insanların özgürlükleri kısıtlanıyor; uzun süredir sesi, soluğu çıkmayan ve küresel sermaye tarafından siyaset sahnesinin dışına atılmış olan ulus-devletlerin güvenlikçi politikalarına maruz kalıyorlar. Nitekim Covid-19 pandemisini bahane eden devletler, vatandaşlarını gözetlemeye,

ve Batı Avrupa'nın sömürgeci politikalarında bulunmaktadır. Chomsky'ye göre (2021: 47-51) insanlık, "koşar adımlarla, tarihi boyunca meydana gelen tüm felaketleri mumla aratacak bir felaketin eşiğine doğru ilerlemektedir...Bu salgından çıkarılabilecek tek hayırlı sonuç, insanları nasıl bir dünyada yaşamak istediklerini düşünmeye sevk etmesidir. Bu tür krizlere gebe bir dünyada mı yaşamak istiyoruz? Bu pandeminin kökenleri üzerine, neden ortaya çıktığı üzerine düşünmeliyiz. Bütün bunların temelinde, piyasanın kendi kurallarından kaynaklanan muazzam bir piyasa başarısızlığı yatıyor, vahşi neoliberal politikaların beslediği derin sosyoekonomik sorunlar da bu başarısızlığı pekiştiriyor." Ünlü İtalyan neo-marksist düşünürlerden Alain Bodiou ise yaşamakta olduğumuz Covid-19 pandemisini, bir istisna hali olarak tanımlamakta ve bu istisna hâlinin bir savaş durumu yarattığını iddia etmektedir. Ona göre kapitalizm, her zamanki gibi bu salgın karşısında sermayenin zarar görmemesi için acil önlemleri devreye sokmuş, reel ekonomiden sanal bir ekonomiye geçmeye, sanal bir tüketim cenneti yaratarak bireylerin daha fazla tüketimde bulunmalarını sağlamaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra hükümetler, özgürlük-güvenlik ikileminde/denklemine/düalizminde güvenliği ön plana çıkaran uygulamalara imza atmış, covid-19, devletlerin halk üzerinde daha fazla denetim/gözetim ve kayıtlanma olanağı için bir meşruiyet gerekçesi oluşturmuştur. Diğer bir deyişle hükümetler, covid-19 salgınına bahane ederek bireysel özgürlükleri kısıtlamaya ve onlar üzerinden daha fazla denetim kurmaya çalışmışlardır. Ona göre salgınla ilgili olarak vurgulanması gereken diğer bir husus, liberal ekonomi politikalarıyla geriye düşürülen devletin tekrardan sahneye çağırılmış olmasıdır. Çünkü salgın karşısında ne piyasa kendi kuralları içerisinde dengede kalabilmiş, ne arz talep ilişkisi piyasanın gizli eli aracılığıyla düzeni sağlayabilmiş ve ne de özel sektöre devredilen sağlık sistemi, yaşanan sorunlara çözüm üretebilmiştir. Pandemi sürecini arkeolojik/ekolojik bir okumadan geçiren en önemli düşünürlerden biri de Slavoj Žižek'tir. Bütün eleştirilerini mevcut kapitalist sisteme ve bu sistemi ayakta tutan neoliberal mantığa yönelten Žižek'e göre salgın, hem bize halihazırda kapitalizmin bu formuyla varlığını devam ettiremeyeceğini ve dünyanın sistemsel açıdan radikal değişime gitmesi gerektiğini göstermiş, hem de yaşanacak ekolojik bir krizin de habercisi/ provasası olmuştur. Žižek, yaşanan krizin günümüz dünyasına yeni bir fırsat penceresini de açtığını ve bir tür komünist sisteme de imkân sağladığını düşünmüştür. Ancak O, komünizmle, "yönetimin merkez komitelerinde olduğu Sovyetler Birliği modelinden ziyade şu üç şeyi kastettiğini belirtmiştir: Piyasa kurallarını ihlal etme, sağlık hizmetlerini örgütleme ve insanları hayatta tutma gücüne sahip olan bir devlet; uluslararası düzeyde güçlü ve etkin bir işbirliği ve yerel seferberlik. (Ona göre) buna duyduğumuz ihtiyacın ütopyacı komünist ideallerden ziyade yaşamın gereklerinden doğduğu çok yakında herkesin malumu olacaktır" (Žižek, 2021: 111). Giorgio Agamben, Covid-19 sürecinin başlamasıyla devletlerin içe kapanmaları ve olağanüstü önlemleri içeren savunma, güvenlik ve tıbbi paketleri devreye sokmalarını istisnai halin normal bir yönetim paradigması olarak kullanma eğilimi olarak tanımlamıştır. Yazara göre hükümetler, Covid-19'u gerekçe göstererek insanların normal hallerini anormal hale dönüştürmeye ve bunu meşrulaştırmak için de salgını bahane etmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla devletler, özelde de sağcı hükümetler, bireylerin özgürlük alanlarını kısıtlamayı istisna olmaktan çıkartıp bunu genel bir duruma dönüştürme çabasına girmişlerdir (Agamben, 2020). Covid-19 salgının temel nedeni, dünyamızın son birkaç yüzyılına damga vuran modernleşme çabalarına bağlayan Saskia Sassen de (2021: 64), bu çabaların dünyada doğal olan ne varsa her şeyi değiştirdiğini ve bu değişimin bir sonucu olarak da salgınların ortaya çıktığını iddia etmiştir. Onun deyişleriyle "dünyanın hemen her yerinde verimli ve faydalı olan bir şey, toprağı ve bitkileri ekip biçen, suyun ne zaman akıp ne zaman duracağını bilen yöre halklarının köylerini yok ettik. Endüstriyel tarım bahanesiyle, madencilik bahanesiyle bu köylere girip yerel koşullarla ilgili muazzam bir bilgi birikimini yok ettik. Oysa bizim büyük dünyamız yerelliklerin bir toplamıdır nihayetinde." Genelde küresel sorunlar özelde de Covid-19 gibi salgınların yaygınlaşmasının nedeni, küreselin yerellik üzerinde yarattığı tahribattan kaynaklanmıştır. David Harvey de salgın sürecine dair eleştirel bir tutum takınmış ve sorunu kapitalist sistemde görmüştür. Ona göre içinde geçmekte olduğumuz süreçte karşılaştığımız salgın, sadece bir halk sağlığı krizi değildir. Aynı zamanda kapitalizm açısından bir meşruiyet krizidir de. Çünkü salgınla beraber toplumsal eşitsizlikler hem cinsiyet ve ırk hem de servet ve gelir dağılımında yaşanan adaletsizlik açısından var olan ayrımları derinleştirmiştir. Virüs, kapitalizmin bugüne kadar sakladığı ve görünmez kıldığı eşitsizliği gün yüzüne çıkarmıştır. Harvey de Bodiou gibi bu süreçte kapitalizmin emek yoğun üretim modelinden vazgeçerek bilişsel bir kapitalist mantıkla teknolojik üretim modelini geliştirdiğini ve internet ağlarıyla tüketimi artırarak sermayenin kârına kâr kattığını düşünmüştür (Başaran Lotz, 2021: 128-129).

denetlemeye, yaşlı nüfusu karantina altına almaya, sokağa çıkma yasaklarını koymaya, aşı zorunluluğunu getirmeye, kamusal hayatı kısıtlamaya ama daha da önemlisi gözetlenmişlik duygusunu hayatın her alanında hâkim kılmaya ve bunu da normalleştirmeye çalışıyorlar. Salgın, küreselleşme süreciyle aşınmaya başlayan ulus-devletleri yeniden tarih sahnesine çıkarmaya zorluyor. Ancak bu çıkış, demokratik ve özgürlükçü olmaktan çok otoriter ve baskıcı bir nitelik kazanıyor.

Devletlerin salgınla beraber uyguladıkları antidemokratik yöntemler, hem insan hakları ihlallerine yol açmakta (İpek, 2021: 98), hem de neoliberal devletin birikim rejiminin ve sermaye sınıfının çıkarlarının korunduğu izlenimini uyandırmaktadır. Aslında hükümetlerin sivil toplum üzerinde kurduğu baskı, yani polisiye tedbirlerinin Covid-19 gerekçesiyle meşrulaştırılmaya çalışılması, iki temel gerçeğin- siyasetin toplumu disipline etmeye çalışmasını ve neoliberal rasyonalitenin sorgulanmasını- gün yüzüne çıkardığı gibi günümüz dünyasında küresel kapitalizmin ve uluslararası politik sistemin de sürdürülemez olduğunu ve yeni bir küresel düzenin/rejimin gerekliliğini de ortaya koymuştur. Dolayısıyla yaşamakta olduğumuz bu pandemi süreci, yeni bir dünya düzenine de yol açabilir. Zira tarihsel kayıtlar bize, dünyada yaşanmış olan büyük ölçekli salgınların ve krizlerin büyük toplumsal, siyasal ve ekonomik değişikliklere veya radikal dönüşümlere de yol açtığını, yüzyıllarca hüküm sürmüş rejimlerin yıkılmasına veya yeni politik sistemlerin kurulmasına da zemin hazırladığını göstermiştir.

Örneğin, 13-14. yüzyıllarda Avrupa nüfusunun yaklaşık üçte birini yok eden Veba salgını, dönemin egemen sosyal düzenini (feodalizmi) yıkmakla kalmamış, ticaretin liberalleşmesine ve ekonomide korumacılık politikalarının esas alındığı merkantilist sistemden “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” şeklinde özetleyebileceğimiz liberal anlayışa da geçilmesini sağlamıştır (Ökten, 2020: 127-128). Aynı şekilde 15-16. yüzyıllarda Avrupa’da yaşanan çiçek hastalığı ve 18. yüzyıla damgasını vuran kolera salgını da (Dağlar Macar ve diğerleri, 2020: 4), Avrupa toplumunun demografik, sosyolojik ve politik yapısını derinden etkilemiştir. Yine 1918-1920 yılları arasında etkili olan İspanya gribi,² sanayi kapitalizminin ve serbest piyasa ekonomisinin şekillenmesinde rol oynadığı, dünya savaşları nedeniyle Avrupa’da yaşanan kıtlık, yoksulluk ve baş gösteren salgınlar nedeniyle liberal ekonomik modelin yerine Keynesyen politikaların uygulandığını görmekteyiz (Karakaş, 2020: 557-563; Gökalp Yılmaz, 2020: 61; Parıldar, 2020: 19-24; Aslan, 2020: 37; Köse, 2020: 46; Yavuz, 2020: 190).

² İspanya gribinde 80 milyona yakın insanın öldüğü tahmin edilmektedir.

Bir diğerk örnek de 20. yüzyılın başında meydana gelen ‘Büyük Buhran’ krizi ile ‘Birinci ve İkinci Dünya Savaşları’dır. Yıkıcı sonuçlar doğuran bu savaş ve krizler, bir yandan milliyetçiliği, faşizmi ve Amerika liderliğini yükseltirken, diğerk yandan 2008’de yaşanan finansal krizle popülizmin artmasına ve halihazırda yaşamakta olduğumuz Covid-19 salgınıyla da neoliberalizmin sorgulanmasına yol açmıştır (Cengiz, 2021: 41). Dolayısıyla dünyada meydana gelen küresel ölçekli olaylar ki, -salgınlar ve mikroplar da buna dahildir- bir yandan var olan politik düzeni yıkarken diğerk yandan yeni bir sosyal ve ekonomik düzeninin kurulmasına da zemin hazırlamışlardır. Her ne kadar salgının küresel siyaseti nasıl şekillendireceği ve gelecekte nasıl bir dünya düzeni yaratacağı sorusu muallakta olsa da, şimdiden, salgının küreselleşme sürecini ciddi anlamda sekteye uğrattığını, neoliberalizmin sorgulanmasına ve refah devletinin gerekliliğine işaret ettiğini söyleyebiliriz.

2. Bir Ekonomi-Politik Olarak Neoliberalizmin Ontolojisi ve Pandemi Sürecinde Yarattığı Eşitsizlikler

Devletlerin uyguladığı neoliberal politikalar, salgının başladığı günden bugüne en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Özellikle kapitalist ülkelerde salgının yönetilmesinde başarısız olunması, sağlık hizmetlerinin, yatırımlarının, ekipmanların, elemanların ve hastanelerin yetersiz kalması hem ulusal sağlık politikalarının eleştirilmesine hem de neoliberal rasyonalitenin sorgulanmasına yol açmıştır. Zira 1980’lerle beraber kamunun, sağlık alanını özelleştirmesi, toplumun büyük bir kesiminin bu hizmetlerden yararlanamamasına neden olmuştur. Dolayısıyla pandemi sürecinde devletlerin sağlık sorunlarıyla mücadelede yetersiz kalmasının en önemli nedeni, uzun yıllardır uygulanan ve temelde sermayenin sınıfsal çıkarlarından bağımsız olmayan neoliberal politikaların, sağlığı bir rant aracı olarak kullanmasından, daha çok kâr getiren sınırlı sayıdaki teknolojiye yatırım yapmasından ve başta aşı olmak üzere koruyucu ve önleyici sağlık hizmetlerini yaygınlaştırmamasından kaynaklanmıştır.

Pandemiyle beraber bütün eleştirilerin devlet müdahaleleri karşılığıyla öne çıkan neoliberal mantığa yönelmesinin temel nedeni de budur. Nitekim uluslararası ekonomi-politik açılarından da bakıldığında salgın sürecinde kamu ile birlikte özel sektörün de başarısız olmasının en önemli nedeninin, kapitalizmin kâr odaklı sistemi ve bu sistemi ayakta tutan neoliberal politikaların olduğu görülecektir. Bu durum, hem bir ideoloji ve rasyonalite olarak neoliberalizme hem de neoliberal politikalarla neyin amaçlandığı sorusuna/gerçeğine daha yakından bakmamızı zorunlu kılmaktadır. Bilindiği gibi II. Dünya Savaşından sonra altyapısı

Amerika’da hazırlanan, 1970’lerden sonra da tüm dünya ülkelerine yayılarak küreselleşen neoliberal politikalar, belli bir felsefeye ve yönetim tarzına dayanmaktadır. Bu politikaların ideolojik açıdan vücut bulmuş hali ise neoliberalizmdir. Aynı zamanda bir ekonomi modeli ve akıl düzeni olan neoliberalizm (Brown, 2018: 21-2), özünde kapitalizmin kâr güdüsünü ve sermayenin sınıfsal çıkarımı kavramsallaştıran ve kurumsallaştıran bir fenomendir.

Neoliberalizmin kökeni Adam Smith ve David Ricardo’nun klasik liberal düşüncelerine kadar gider. Söz konusu düşünürler, kaynakların en etkin kullanımının ve dağıtımının kendi kendini düzenleyen bir mekanizma olarak gördükleri serbest piyasa sisteminde görmüşlerdir. Piyasa mekanizmasının sağlıklı işleyebilmesi arz ve talebin dengeli bir biçimde ve rekabetçi ortamda oluşabilmesi için devlet başta olmak üzere herhangi bir aktörün piyasaya müdahale etmemesi gerektiğini iddia etmişlerdir. Özellikle 1980’lerde kuramsal öncülüğünü Hayek ve Friedman’ın yaptığı ve İngiltere’de Thatcherizm,³ Amerika’da da Reaganizm⁴ ile birlikte uygulanmaya başlanan neoliberalizme dayalı politikalar, özünde ulus devletinin sınırlandırılarak piyasanın ve sermaye hareketlerinin küreselleşmesini hedeflemiştir. Bunun yanında II. Dünya Savaşından sonra uygulanan Keynesyen politikalarından ve müdahaleci devlet anlayışından vazgeçmek suretiyle de hem devletin yurttaşları karşısında üstlendiği sosyal refah sağlayıcı rolünün erozyona uğratılmasına, hem de devletin finansal ve endüstriyel kapitalist üretim süreçlerinde edindiği üretimi planlayıcı, piyasaları düzenleyici rolünden vazgeçmesine çalışılmıştır (Yıldızcan ve Özpınar, 2021: 6).

Daha yakından bakıldığında, 21. yüzyıla girerken yeni sağ siyasetin ideolojisi olarak öne çıkan/çıkarılan neoliberalizmin, esasen sermayenin küreselleşmesini ve devletin düzenleyici ve planlayıcı bir aktör olarak piyasadan çekilmesini amaçladığını görebiliriz. Yeni dünya düzeniyle de bütünleşen ve küreselleşme süreciyle de tüm dünyada hâkim bir ideolojiye dönüşen neoliberalizm; a) kamu işletmelerinin özelleştirilmesi, b)ekonomideki düzenlemelere son verilmesi, c)ticaret ve sanayinin liberalleşmesi, d)vergilerde büyük indirimlerin yapılması,

³ 1979-1990 yılları arasında İngiltere’de muhafazakâr partinin lideri ve ülkenin ilk başbakanı olarak görev yapan Thatcher, iktidarda kaldığı süre boyunca liberal-muhafazakâr bir politika izleyerek sosyal devlet uygulamalarını ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Gazeteci Douglas Keay ile Woman's Own dergisi için verdiği şu sözler, bugüne kadar da tartışılmaya devam etmektedir. “Çoğu kişinin bir sorunla karşılaştığında hükümetin bunu çözmesi gerektiğini düşündüğü bir devirdir bence. Bir sorunum var, yardım almalıyım.” veya "Evsizim, hükümet bana ev versin" diyerek kişisel sorunlarını topluma mâl ediyorlar. Biliyor musunuz toplum diye bir şey yoktur aslında. Erkek ve kadın bireyler ve aileler vardır. Hiçbir hükümet bireyler olmadan bir şey yapamaz. Bu sebepten insanlar önce kendi başlarının çaresine bakmalıdır.” (www.theguardian.com/politics/2013/apr/08/margaret-thatcher-quotes; www.margarethatcher.org/document/106689.

⁴ 1981-1989 yılları arasında Amerika’nın 40. başkanı olarak görev yapan Ronald Reagan, muhafazakarlığın ve neoliberalizmin uygulayıcısı olarak tarihe geçmiştir. Başkanlık dönemi boyunca arz yanlısı bir ekonomi-politika izleyerek, vergileri düşürmeye, askeri harcamaları artırmaya, sosyal güvenlik sisteminin yükünü devletten bireylere aktarmaya, kamu harcamalarını düşürmeye, emekçilerden çok sermaye sınıfının yanında yer almaya çalışmıştır. (www.britannica.com/biography/Ronald-Reagan). Reagan, “devletler (hükümetler) sorunumuzun çözümü değildir, sorunumuzun ta kendisidir” diyerek sosyal refah devleti anlayışını terk edip yerine neoliberalizmi savunmuştur. (www.geopoliticsandwarfare.quora.com/https-www-quora-com-Ronald-Reagan-said-Government-isnt-the-solution-to-the-problem-government-is-the-problem-Today-do.

e)İşsizliği artırma riski söz konusu olsa bile, enflasyonu denetim altında tutmak için ‘parasalci’ önlemlerin alınması, f) örgütlü işgücü üzerinde sıkı denetimin sağlanması, g) Kamu harcamalarının, özellikle de sosyal harcamaların kısılması, h)devletin idari ve mali açıdan küçültülmesi, i)uluslararası piyasaların gelişmesinin sağlanması ve k) küresel finans akışları üzerindeki denetimlerin kaldırılması (Steger, 2004: 64-65) başta olmak üzere ekonominin küreselleşmesini ve serbest piyasa sisteminin uygulanmasını içeren bir dizi kural, yaptırım ve ilkelerle günümüz dünyasına ve küresel siyasete damgasını vurmuştur. Sallan Gül’e göre (2004: 30) bir ekonomi politikası olduğu kadar bir yönetim mantığını da içeren neoliberalizm, şu tarihsel-toplumsal koşulların bir ürünü olarak doğmuştur.

20. yüzyılda yaşanan savaşlar, buhranlar ekonomik ve toplumsal riskler karşısında çalışanlar başta olmak üzere, toplumdaki dezavantajlı grupların korunması gerektiği anlayışı, modern devleti toplumsal alanın her alanına müdahale eder hale getirmiştir. Bunun en somut ifadesi de sosyal liberalizm anlayışının ürünü olarak kabul edilen Keynesçi refah devleti üzerindeki uzlaşma olmuştur. Bu uzlaşma, vatandaşlık, refah hakkı, pozitif özgürlük, sosyal adalet ve eşitlik ilkeleri etrafında, korporatist-demokratik sosyal devlet anlayışı üzerine kurulmuştur. Keynesçi refah devleti döneminde, devletin kalkınmada öncü rol oynaması, gerekli alt yapı yatırımlarını gerçekleştirilmesi, tam istihdamı sağlayıcı ve çalışma ilişkilerini düzenleyici önlemleri alması, eğitim, konut ve sağlık gibi temel kamu hizmetlerini sunması da yaygın kabul görmüştür. Ancak, 1960’ların toplumsal hareketleri ve 1970’lerin ekonomik krizleriyle (petrol krizi, büyüme krizi ve sosyal harcamaların artan maliyetleri) beraber, devletin idari ve mali krizi de tartışılmaya başlanmıştır. Ayrıca, refah devletinin eşitsizlikleri giderip, sosyal adaleti gerçekleştirmede yeterince başarılı olamaması, Keynesçi refah devleti anlayışına yöneltilen eleştirileri artırmıştır. En yoğun tepki yeni sağdan gelmiştir. Yeni sağın saldırısı iki yönlü olmuştur. Yeni muhafazakârlar, Keynesçi refah devletinin kültürel ve toplumsal temellerine saldırırken; yeni liberaller, ekonomik alan üzerinde yoğunlaşmışlardır.

Her ideoloji gibi neoliberalizmin de belli bir dünya görüşü bulunmaktadır. Bir akıl düzeni olarak neoliberalizmin temel amacı, örgütlü emek karşısında kapitalist sistemin küreselleşmesini ve piyasa mekanizmasının, endüstriyel ve finansal sermayenin kurumsallaşmasını sağlamak ama daha da önemlisi özelleştirme ve serbestleştirme başta olmak üzere rekabete ve birikime dayalı bir piyasa sistemini tüm dünyada hâkim kılmaya çalışmak olmuştur. Diğer bir deyişle neoliberal politikalar, Demiroviç’in (2009: 39, akt., Demir, 2011) özetlediği gibi, örgütlü emeğin etkisizleştirilmesini (sendikaların yetki alanlarının daraltılmasını, grev yeteneklerinin sınırlandırılmasını, asgari ücretin aşağıya çekilmesini, esnek üretim modeline geçilmesini, parça başı/saat başı ücret ödenmesini, güvencesiz işçi

çalıştırılmasını vb.), piyasaların liberalleştirilmesini, kamu varlıklarının özelleştirilmesini, devletin yetki ve karar alma inisiyatifinin ve yatırımların önündeki yasal engellerin kaldırılmasını, şirketlerin vergi yüklerinin kaldırılmasını, ücretli kesimin vergilerinin artırılmasını, devlet kaynaklarının üst sınıflara tahsis edilmesini ve buna karşılık eğitim, sağlık gibi sosyal harcamaların azaltılmasını amaçlamıştır.

Bütün bu uygulamaların özünü “kamu kötü, özel iyidir” felsefesi oluşturmaktadır. Zira bu felsefe, kurucu ve düzen sağlayıcı bir aktör olarak devletin yetkisini, gücünü ve egemenliğini daraltmakla kalmamış, devlet otoritesi üstünde yeni bir ekonomik gücü -sermayeyi-konumlandırmaya da çalışmıştır. Çünkü neoliberal felsefe, eşitlikçi bir toplum düzeni öngörmekten ziyade eşitsizliği hem kurumsallaştıran hem de bunu sınıfsal olarak kutuplaştıran bir anlayışa sahiptir. Nitekim neoliberal kapitalizmin birikim mantığı, toplumda sosyal eşitsizlikler ve ekolojik tahribatla beraber varsıllar ile yoksullar arasındaki servet ve gelir dağılımının artmasına, güçsüz devletlerin ve bireylerin borçlanarak ekonomik krizlere maruz kalmasına (örneğin 2008’de yaşanan ekonomik kriz Güney Avrupa ülkelerini özellikle de Yunanistan, İspanya, İtalya, Portekiz’i derinden sarsmıştır) ve toplumda işsizlik, enflasyon ve yoksulluğun derinleşmesine neden olmuştur. Neoliberal politikaların meydana getirdiği krizler, en çok dar ve sabit kesimleri etkilemiş, çalışan kesimlerin hem alım güçlerini düşürmüş hem de vergi yüklerini arttırmıştır. Bununla birlikte söz konusu sınıflara verilen sosyal refah payı düşürülmüş, devlet tarafından sübvansede edilen hizmetler geri plana atılmıştır.

Örneğin işsizlik sigortası başta olmak üzere dar gelirli ve dezavantajlı kesimlere sağlanan yardımlar (çocuk, yaşlı, engelli vb.) kesilmeye veya azaltılmaya başlanmıştır.⁵ Çünkü neoliberalizm, özünde her şeyi kâra endeksleyen, kâr maksimizasyonu için her şeyi mübah sayan ve birikim için de her yolu meşru gören bir mantığa dayanmaktadır. Brown’un da (2018: 31-32) çok veciz bir biçimde ortaya koyduğu gibi “neoliberalizm büyük çoğunlukla, kökünde yatan serbest piyasaları olumlu ilkesiyle uyumlu bir grup ekonomi politikasının icrası olarak anlaşılmaktadır. Bu politikalar arasında sanayi ve sermaye akışında deregülasyon, korunmaya muhtaçlar için sunulan refah devleti desteği ve önlemlerinin önemli ölçüde azaltılması; eğitim, parklar, posta hizmetleri, yollar ve sosyal yardımdan hapisaneler ve orduya varıncaya değin kamu hizmetlerinde özelleştirme ve taşeronlaştırma; ekonomik veya toplumsal-siyasi bir politika olarak servetin yeniden dağılımına son verilmesi; üniversiteye başvuru hazırlığından organ nakline, evlat edinmeden kirletme haklarına, kuyrukta beklemekten uçakta ayak

⁵ 1980’lerin yeni siyaset anlayışı olarak öne çıkan neoliberalizm hem zenginliği ve yoksulluğu hem de refahı ve güvenliği bireysel bir sorun/sorumluluk alanı olarak görmüştür. Dolayısıyla yoksulluk, sistemsel ve toplumsal bir sorun olarak değil, bireysel bir başarısızlık olarak değerlendirilir. Aynı şekilde sakatlık ya da kimsesizlik gibi nedenlerden dolayı piyasaya giremeyen kişilerin refahının sağlanması ise devletin sorumluluğundan alınıp gönüllülük ilkesi çerçevesinde oluşan aile, din, cemaat ve sivil toplum kuruluşlarına havale edilmiştir (Sallan Gül, 2004: 3).

uzatacak yeri garantilemeye varıncaya değin insan ihtiyaçları ve arzularının hepsinin kârlı bir girişime dönüştürülmesi; ve daha yakınlarda, her şeyin finansallaşması, ekonominin ve günlük hayatın dinamiklerinin de finans sermayesinin üretim sermayesi karşısında hakimiyetinin giderek artması vardır.”

Brown'un da çok özlü bir biçimde ifade ettiği gibi neoliberal rasyonalitenin özünde emeğin, toplumun ve kamunun yararı değil, bireylerin, şirketlerin ve sermayenin çıkarları vardır. Onun için neoliberaler, kamusal yararı gözeten politikalara veya toplumun dezavantajlı kesimlerine yönelik uygulanan sübvansiyonlara şiddetle karşı çıkmışlardır. Yoksulluğun ve yoksunluğun bireysel bir sorun olarak addedildiği bu mantıkta toplumsal ve sınıfsal eşitsizlikler, sistemin değil bireylerin suçu olarak görülmüştür. Nitekim mevcut neoliberal mantığın bir türevi olarak ortaya çıkan ekonomik modelin yarattığı eşitsizlikler, salgın dönemiyle beraber daha fazla görünür olmaya başlamıştır. Diğer bir deyişle Covid-19 süreci, içinde yaşamakta olduğumuz dünyanın şu temel gerçeğini -bugüne kadar uygulanan neoliberal politikaların aslında hiçbir zaman toplumsal refahı ve kalkınmayı amaçlamadığı, sosyal eşitsizliği ve sınıfsal kutuplaşmayı artırdığı, yoksulluğu derinleştirdiği, servet ve gelir adaletsizliğini körüklediği ama daha da önemlisi dünyada var olan kaynakların büyük bir bölümünün küçük bir azınlığın elinde toplandığı gerçeğini -bir kez daha göz önüne sermiştir.

Örneğin salgınla beraber bütün dünya ülkeleri kendi içine kapanmaya, toplumsal, ekonomik ve sosyal sorunlarla boğuşurken, küresel ekonomiyi yönlendiren uluslararası sermaye gruplarının servetlerine servet kattıkları görüldü.⁶ Aslında ortaya çıktığı ilk günden bu yana milyonlarca insanın işini kaybetmesine yol açan koronavirüs, sadece içinde yaşadığımız dünyanın eşitsizliklerini göz önüne sermekle kalmadı bu dünyada varsıllarla yoksullar arasındaki sınıfsal ayrımın ne kadar derinleştiğini de gösterdi.⁷ Zira bu süreçle beraber görüldü ki, aslında halihazırda dünyamızda 2000'den fazla milyarderden oluşan küçük bir grup, bin ömürlük bir zamanda bile harcayabileceklerinden daha çok servete sahipmiş. Bu dünyada nüfusun neredeyse yarısı, günde 5,50 dolardan daha az kazanmaya ve bu parayla geçinmeye zorlanıyormuş; en zengin %1, geçtiğimiz 40 yılda gezegen nüfusunun diğer yarısının iki katından daha fazla para kazanmış; en zengin %1, yüzyılın son çeyreğinde en alttaki %50'nin iki katı kadar karbon tüketmiş, iklim felaketine sebep olmuş ve bu dünyada zenginle yoksul

⁶ Örneğin en zengin 1000 milyarderin servetinin salgın öncesi seviyelere ulaşması yalnızca 9 ay sürmüşken, dünyanın en yoksul kesiminin pandemi öncesi durumuna dönmesi için 14 kat daha fazla, yani 10 yıldan daha uzun süre çalışması gerekiyor (Oxfam, 2021: 8).

⁷ Pandemi tüm kesimleri etkilemiş olmakla beraber özellikle bazı gruplar üzerinde daha ağır sonuçlar yaratmıştır. Örneğin yaşlılar, kadınlar, engelliler, gençler, evsizler ve göçmenler, salgının getirdiği risklere karşı daha duyarlı olmaktadır (Kara, 2020: 31)

arasında giderek büyüyen uçurum, toplumsal cinsiyet ve ırk temelindeki asırlık eşitsizliklere dayanıyormuş ve bu eşitsizlikleri de daha da şiddetlendiriyormuş (Oxfam, 2021: 9).

Aslında tabloya daha yakından baktığımızda karşımıza çıkan bu eşitsizlik tablosunun en önemli nedeninin, Keynesyen finansal düzenlemelerden vazgeçen, devletin ekonomik faaliyetlerinin ve refah uygulamalarının azaltılmasını isteyen, piyasayı kendi işleyişine bırakan, sendika ve örgütlü emeğin zayıflatılmasını, kamu harcamalarının azaltılmasını talep eden, mali disiplin politikalarında ısrar eden devletin müdahalesini minimum düzeye indiren (Rakıcı ve Yılmaz, 2011: 42) neoliberal politikalar olduğu görülecektir. Bu politikaların toplumlarda yarattığı eşitsizlikler, özellikle pandemi dönemiyle beraber daha fazla görülmeye ve gözlenmeye başlandı. Yapılan tahminler söz konusu salgının devam etmesi durumunda var olan eşitsizliklerin daha da derinleşeceği yönündedir. Nitekim Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası'nın 2021 verilerine göre Covid-19 salgını, dünyada var olan sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri artıracaktır. Söz konusu raporlarda, 2020 yılında küresel olarak 124 milyona yakın insanın aşırı yoksulluğa sürüklendiği, küresel yoksulluğun 210 milyona yükseleceği ve 2021 yılında da yine Covid-19'a bağlı olarak yaklaşık 143-163 milyon insanın yoksulluğa sürükleneceği öngörülmüştür (Cengiz, 2021: 37). Birleşmiş Milletler de 2020 raporunda Dünya Bankası verilerine dayanarak Covid-19 salgınının küresel düzeyde yol açtığı veya açacağı en önemli sosyo-ekonomik sorunları şu şekilde sıralamıştır (UN, 2020: 3).

1. Dünyamızda 40-60 milyona yakın insan Covid-19'dan kaynaklı ekonomik şoklar nedeniyle aşırı yoksulluğa itilmektedir.

2. Halihazırda dünyanın 104 ülkesinde sağlık çalışanlarının ve sosyal hizmet sektörünün %70'ini oluşturan ve erkeklere göre üç kat daha fazla ücretsiz bakım işi yapan kadınlar, Covid-19 ile birlikte ücretsiz bakım hizmetleri, çocukların okula gitmemesi, yaşlıların artan bakım hizmetleri ve aşırı sağlık hizmetleri nedeniyle iş yükleri daha da artmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kadın istihdamının çoğunluğu kayıt dışı ekonomiye dayanmaktadır ve bu kayıt dışılık, Covid-19'la beraber daha çok artacaktır.

3. Yaklaşık 1,2 milyar öğrenci (veya kayıtlı toplam öğrencilerin %68'i) okulların kapanmasından etkilenecektir.

4. Dünya nüfusunun %55'i (dört milyar kadar insan) sosyal sigorta veya sosyal yardım kapsamında yer almamaktadır. Küresel olarak, işsizlerin yalnızca %20'si işsizlik ödeneği kapsamındadır ve bazı bölgelerde kapsam çok daha düşüktür.

5. Tüm dünyada ülke içinde yerinden edilen insanların 1/3'ü Covid-19'un sosyo-ekonomik etkileri açısından en fazla risk altında olan on ülkede yaşamaktadır.

6. Covid-19 vakalarının %90'ından fazlası kentlerde meydana gelmektedir. Ayrıca kayıt dışı yerleşimlerde ve geçkondu benzeri koşullarda yaşayan bir milyardan fazla insan, Covid-19 karşısında savunmasız hale gelmiştir.

3. Bir Ekonomi Politikası Olarak Neoliberalizm ve Neoliberalizmde Sağlık Gaspı

1970'lerin sonuna doğru dönemin İngiltere Başbakanı Demir Leydi lakaplı Margaret Thatcher, "Toplum diye bir şey yoktur. Birey olarak erkekler ve kadınlar, bir de aileler vardır" diyerek, devleti küçültmeyi ve serbest piyasayı güçlendirmeyi amaçlayan neoliberal politikaları hayata geçirdi ve bu politikalarla da başta eğitim ve sağlık alanı olmak üzere kamusal hizmetlerin büyük bir bölümünün özelleştirilmesini sağladı. Sermaye sınıfının örgütlenmesi karşısında örgütlü emekçinin kazanımlarını ortadan kaldıran, sınıfsal çelişkileri kızıştıran, yoksulluğu derinleştiren, eşitsizliği normalleştiren ve toplumda kutuplaşmayı, sınıfsal çatışmayı artıran bu politikalar, tekeli kapitalizmin ve neoliberalizmin bir ekonomi-politik olarak tüm dünyada yeni bir düzen, rejim ve hegemonya kurmasıyla sonuçlandı. Piyasanın kutsiyetini öne çıkaran bu yaklaşım, kamu kaynaklarının ve varlıklarının özel sektöre devrini, özellikle de eğitim ve sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesini sağladı.

Nitekim 1980'lere gelindiğinde neoliberal politikalar uygulayan ülkelerde sağlık alanı, sermayeleşmeye ve metalaşmaya başladı. O güne kadar kamunun etkili olduğu sağlık sektöründe radikal denebilecek reformlara gidildi. Geç kapitalist ülkeler de farklı düzeylerde yapılan sağlık reformlarından nasibini aldı. Bu reformlarla sermayenin sağlığa yatırım yapması ve daha fazla alan kazanması sağlandı. Başta sağlık hizmeti ve yönetimi olmak üzere sağlığın finansmanı, emek gücü, tedavi, tanı ve koruyucu sağlık hizmetlerinin yeniden sunumu gibi alanlarda yenilikler yapıldı. Toplumun sağlık algısı değiştirildi, sağlık hizmetlerinden yararlanma talebi kısıktıldı, tıbbi hizmetlere olan bağımlılık artırıldı. Koruyucu ve tedavi edici yöntemler geliştirildi ve bireylerin hastanelerde erken tanı için sürekli kontrole gitmeleri sağlanmak suretiyle toplum, sağlık alanında tüketici hale getirildi. Sermaye için son derece kârlı bir alan olan sağlık hizmetleri, medya ve akademik çevreler tarafından sürekli gündemde tutulmaya çalışılarak bireylere bu hizmetlerden daha fazla yararlanmaları gerektiği fikri aşılandı (Zencir, 2021: 41-41).

Bu politik yaklaşımın hayata geçtiği/geçirildiği Kuzey Amerika⁸ ve Batı Avrupa ülkelerinde o güne kadar ücretsiz olarak verilen ve bir temel bir insan hakkı olarak kabul gören

⁸ Serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde sağlık hizmetlerini özel sektör eliyle yapan Amerika'da nüfusun %10'u sağlık güvencesinden yoksun bulunmaktadır (Sarıyıldız ve diğerleri, 2021:325). Batılı ülkelerin birçoğunda başta koruyucu sağlık hizmetleri olmak üzere tedavi, tahlil ve hastaneye yatış gerektiren hizmetler genellikle özel sigortalar kapsamında

sağlık hizmetleri, zamanla özelleştirilmeye başlandı. Günümüzde Batılı ülkelerin birçoğunda kamuda çalışanlar dahil genel sağlık sigortasının bulunmamasının temel nedeni de budur. Bireyler, genellikle özel sağlık şirketlerinden hizmet almak için farklı paketler satın almaya çalışmaktadırlar. Muayeneler, özel sağlık merkezlerinde ücret karşılığında yapılmakta, hastanelerin yatak ücretleri özel karşılanmaktadır (Yılmaz ve Mutlu, 2020: 1969). Özellikle neoliberal politikaları uygulayan muhafazakâr-sağcı hükümetler,⁹ sağlık hizmetlerini, kamunun sırtında bir yük olarak görmeye başladıkları için var olan sağlık kuruluşlarını ya kapatmaya ya kapasitelerini düşürmeye ya da sağlık emekçilerinin sayısını azaltmaya çalışmışlardır. Esas amacın sosyal güvenlik harcamalarının maliyetini ve toplumda dezavantajlı kesimlere sağlanan yardımları azaltmak olan bu uygulamalar, kamuya ait hastanelerin kapasitelerini de düşürmeye neden olmuştur.

Örneğin İtalya’da 2009-2017 yılları arasında 46.500 sağlık çalışanı işten çıkarılmış ve 70.000 hastane yatağı iptal edilmiştir. 1975’te yine İtalya’da her 1.000 kişiye 10.6 yatak düşerken, günümüzde bu oran 2.6’ya gerilemiştir. Sağlık alanını daraltma ve sağlık çalışanlarının işine son verme uygulaması İtalya gibi İngiltere’de de hayata geçirilmiştir. Örneğin bu ülkede 1960’ta her 1.000 kişiye 10.7 hastane yatağı düşerken, 2013’te bu oran 2.8’e düşmüş, 2000 ile 2017 yılları arasında da mevcut hastane yatağı sayısında %30’a varan bir daralma yaşanmıştır. Sağlık sektöründe işten çıkarmaların, güvencesizliğin yaygınlaşmasının, hastane yataklarının azaltılmasının, yerel sağlık merkezlerinin kapatılmasının, koruyucu sağlık hizmetlerinden vazgeçilmesinin, sağlık bakım maliyetlerinin, ilaç fiyatlarının arttırılmasının ve özelleştirmelerin yapılmasının ne kadar yanlış kararlar ve uygulamalar olduğunu, son iki yıldır yaşamakta olduğumuz Covid-19 salgınıyla beraber daha somut bir biçimde görmüş olduk (Akın, 2020: 1).

Covid-19 salgınının en başta gelişmiş Batılı ülkeleri etkilemesinin temel nedeni¹⁰, söz konusu ülkelerde hükümetlerin genellikle neoliberal politikalar uygulaması nedeniyle sağlık sistemlerinin ya yetersiz kalmasından ya da özelleşmiş olmasından kaynaklanmıştır.¹¹ Çünkü

yapılmaktadır. Eğitim ve sağlık gibi temel hizmetler kamu eliyle değil, bireylerin sorumluluğu olarak görüldüğü için bu alanlar özel sektöre devredilmiştir.

⁹ “1990’lara ilişkin bir önemli nokta da gelişmiş ülkelerde neoliberal politikaların sadece merkez sağ partilerin politikaları ile sınırlı kalmayıp, Blair, Clinton ve Schroder gibi merkez sok/sosyalist demokrat parti politikalarının da bu sürece dahil olmasıdır” (Rakıcı ve Yılmaz, 2011: 43).

¹⁰ Dünya Sağlık Örgütüne göre bugüne kadar tüm dünyada yaklaşık üç yüz milyona yakın insan korona virüse yakalanmış ve beş buçuk milyonu da hayatını kaybetmiştir. Virüsün kıtalar arasından/açısından dağılımına bakıldığında ilk sırada Amerika (102.287.397) gelirken, onu Avrupa (99.133.183), Güney Doğu Asya (44.933.587) Doğu Akdeniz (17.122.988) Batı Pasifik (11.165.866) ve Afrika (7.164.485) takip etmektedir. Amerika’nın Kanada’nın ve Avrupa ülkelerinin (özellikle de İngiltere, Fransa ve Almanya) salgının merkezi haline gelmesinin en önemli nedeni, söz konusu ülkelerde sosyal güvenlik ve refah uygulamalarının yetersiz olması, sağlık alanının ve hizmetlerin bireyselleştirilmiş ve özelleştirilmiş olmasıdır (WHO, 2022; Our In Data, 2022).

¹¹ Pandeminin en hızlı yayıldığı ve ölümlerin en fazla görüldüğü ülkelerin başında ABD, İngiltere, Fransa, İspanya ve İtalya’nın gelmesi tesadüf değildir (Tuna, 2021: 337:). Çünkü bu ülkelerde uzun bir süredir sosyal devlet anlayışı rafa kaldırılmış ve

yukarıda da vurgulandığı gibi neoliberal politikalarla amaçlanan şey, kamusal sağlık hizmetlerinin piyasalaştırılması, sermaye sınıfının rant alanına ve sağlık kuruluşlarının da birer işletmeye dönüştürülmesi, koruyucu sağlık hizmetlerinin geri plana atılması ama daha da önemlisi sağlık çalışanlarının çalışma güvencelerinin ortadan kaldırılması ya da güvensiz bir ücretlendirme rejiminin uygulanmasıdır (Karakoç, 2020: 6). Morin'in de (2021: 31-32) çok veciz bir biçimde belirttiği gibi “yaşanan bu kriz, emeğin hilafına sermayeyi kayıran, tedbir ve önlemleri kârlılık ve rekabete feda eden bir politikanın zaaflarını güçlü bir şekilde açığa serdi. Hastaneler ve sağlık personeli bu şekilde, her şeyi özelleştirmeye veya kamu hizmetlerini felce uğratmaya çalışan bir neoliberal politikaya ve giderek daha çok, güçlü lobilerin baskısı altına giren aşırı bürokratikleşmiş bir devlet yönetimine kurban edildi.” Dolayısıyla yegâne amacı kâr elde etmek olan ve bunun için hiçbir ahlâki, insani, vicdani, dini ve etik kaygı taşımayan kapitalizmin salgınla beraber aşuya erişim başta olmak üzere sağlık hizmetlerini nasıl bir rant/kâr alanına dönüştürdüğünü¹² ve sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı kesimleri bu süreçten nasıl mahrum bıraktığını hep beraber görmüş olduk.

Çünkü sosyal devlet anlayışını ortadan kaldıran ve kamusal yararı belli bir sınıfın ki, - bu her zaman için mülkiyeti elinde bulunduran, endüstriyel ve finansal sermayeye¹³ sahip

yerine her şeyi piyasaya bırakan neoliberal politikalar (minimal devlet, piyasanın dokunulmazlığı, serbestleşme, özelleştirme, kamu gücünün daraltılması, kamu yatırımlarının özel sektöre devredilmesi vb.) almıştır. Bu politika değişikliğinin bir sonucu olsa gerek, pandemiyle beraber sağlık alanında özel sektörün etkili olduğu ülkelerde, sağlık sistemleri de adete çökmüştür (Karakoç, 2020: 548). Bunun nedeni, daha önceden de belirtildiği gibi neoliberal ideolojinin eseri olan sosyal politikalar, özellikle de sağlık politikaları, kâr mantığına ve ticari rekabet gücüne giderek daha fazla bağımlı hale getirildiği için kriz zamanlarında çözüm üretme kapasiteleri de düşmektedir. Tabi burada “eğitim gibi sağlığın da evrensel bir insan hakkı mı yoksa piyasa da alınıp, satılabilen, ticari bir ürün mü olmalı sorusunu da sormak gerekiyor” (Bermúdez ve Jover, 2021: 8). Çünkü pandemi sürecinde dezavantajlı kesimleri sağlık hizmetlerinden mahrum bırakan ülkelerde yoksullar, yaşlılar ve engelliler yeteri sağlık hizmetlerini alamadıkları için ölüm oranları da artmaya başlamıştır.

¹² “İçinde bulunduğumuz yüzyılda ABD ilaç endüstrisinin hacmi 100 katına çıkmıştır. Yılda 20.000 ton, yani kişi başına hemen hemen 225 tablet Aspirin tüketilmektedir. İngiltere’de, insanlar en az on gecede bir uyku ilacı almakta ve bir yıl içinde kadınların %19’u, erkeklerin ise %9’u reçeteye alınmış sakinleştirici kullanmaktadır. ABD’de, merkezi sinir sistemi ilaçları, ilaç piyasasının en hızlı gelişen sektörüdür ve şu anki reçeteye alınan sakinleştiricilere bağımlılık, 1962’den bugüne dek %290 artmıştır” (Illich, 2011: 51). Yine Amerika’da her yıl “70-80 bin kişi röntgen cihazları yüzünden kansere yakalanmaktadır...Ülkede bir yılda ameliyatlar sonucu ölen insanların sayısının Kore ve Vietnam savaşlarından bir yılda ölenlerden daha fazladır. 1974 gibi erken bir dönemde gereksiz ameliyatlar hakkında yapılan bir Senato araştırması, Amerikalı doktorların gereksiz yere 2,4 milyon ameliyat gerçekleştirdiklerini, bu ameliyatların 11.900 insanın hayatına mal olduğunu ve maliyetinin 3,9 milyar doları bulduğunu göstermektedir” (Postman, 2009: 100-101).

¹³ 19. yüzyılın ortalarından itibaren sanayi devriminin genişlemesiyle ticari kapitalizm, endüstriyel gelişmeyi, üretim, yatırım ve istihdamı hedefleyen bir büyüme modelini hayata geçirmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası bu model yerini, seri üretimi ve tasarrufu esas alan fordist üretime, 1980’lerle de esnek üretimi öngören postfordist üretime ve finansal sermayenin genişlemesine bırakmıştır. Serbest piyasa ekonomisinin ve sermaye birikiminin doğal bir sonucu/bileşeni olarak karşımıza çıkan finansallaşma, klasik kapitalizmin endüstriyel üretime dayalı kalkınma modelinin yerine finansal sermayenin büyümesini hedefleyen bir gelişme modeli izlemiştir. “Bu finansallaşma modeli, beraberinde sermaye yatırımlarını üretken-olmayan, spekülâtif, rant-getiren alanlara kaydıracağı için, ellerinde büyük miktarda para-sermayeyi elinde bulunduran toplum kesimleri ile daha az bulunduran veya hiç bulunduramayan toplum kesimleri arasında giderek artan bir gelir ve servet uçurumu oluşmaya başlamıştır” (Yıldızcan ve Özpınar, 2021: 8). Dolayısıyla finansallaşma mantığı, neoliberal ekonomik politikaların merkezinde yer alarak, piyasa diliyle sıcak para olarak tabir edilen paradan para kazanmayı amaçlayan zahmetsiz, risksiz, üretimsiz bir parasal genişlemeyi hedeflemiştir.

burjuva sınıfidır-yararı olarak gören neoliberal politikalar, salgın süreciyle beraber bütün imkanları kendi sınıfsal çıkarına adanmış ve toplumun geride kalan kesimlerini kendi haline bırakmıştır. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Antonio Guterres'in söylediği gibi bu pandemi süreci (Covid-19) "inşa ettiğimiz toplumların kırılma iskeletindeki kırıkları gösteren röntgen cihazına benzetilebilir. Çünkü dünyanın dört bir tarafındaki yanlış düşünceleri ve yalanları ifşa ediyor: Serbest piyasanın herkese sağlık güvencesi sağlayabileceği yalanı, ücretsiz bakım emeği işinin gerçek bir iş olmadığı kurgusu, ırkçılık sonrası bir dünyada yaşadığımız safsatası, hepimizin aynı gemide olduğu miti. Hepimiz aynı denizde seyrediyor olsak da bazılarının lüks yatlarda seyahat ederken diğerlerinin savrulan bir enkaza tutunmaya çalıştığı çok açık" (Oxfam, 2021: 7). Dolayısıyla Covid-19'un sekiz ay gibi kısa bir sürede tüm dünya ülkelerine yayılması iki temel gerçeği- dünyada gelir ve servet dağılımının ne kadar adaletsiz olduğunu ve uygulanagelen neoliberal politikaların ne kadar sosyal ve ekonomik eşitsizlikler ürettiğini- somut bir biçimde ortaya koydu.¹⁴

Dolayısıyla denebilir ki, hem Covid-19'un kısa bir sürede dünyaya yayılmasının hem de sınıfsal ve sosyal eşitsizlikleri derinleştirmesinin temel nedeni, başta Amerika ve Avrupa olmak üzere dünyanın pek çok yerinde hayata geçirilen ve temelde emek sömürüsüne dayanan kapitalist sistem ve bu sistemi ayakta tutan neoliberal politikalarıdır. Aslında yaşamakta olduğumuz kriz, pandemiden çok yapısal ve sistemsel bir krizdir. Yani kapitalizmin hem kendi iç çelişkilerinden hem de son üç asırdır dünya üzerinde doğal dengeyi değiştirecek şekilde gerçekleştirdiği sömürgeciliği küreselleşmesinden, sanayileşme süreciyle doğayı kontrol alma girişiminden ve nihayetinde doğanın dengesini bozmasından kaynaklı yaşadığı ekolojik bir krizdir (Macit, 2020: 11). Doster'in de (2020: 408) yerinde belirttiği gibi kapitalizm, kriz üreten ve krizlerden beslenen bir sistemdir. Kapitalizmin krizi istisnai olmadığı gibi dönemsel de değildir. Yapısaldır ve süreklidir. Artık yöneticilerin/idarecilerin yegâne amacı, ekonomik krizlerden ders alıp bu krizlerin bir daha yaşanmaması için çaba göstermek değil her defasında yaşanan ve yaşanacak olan bu krizleri bir sonraki krize kadar yönetebilmektir.

Çünkü bir dünya sistemi olarak kapitalizmin tarihi (Wallerstein, 2016), hem bir kriz, yeniden yapılanma, gelişme ve tekrar krizlerle sarsılma gerçeğine hem de kendi için dinamik bir düzene dayanır (Şaylan, 2003: 70-89). Dolayısıyla Covid-19 salgınıyla birlikte yaşadığımız kriz, günümüz kapitalizmin işleyiş mekanizmasından bağımsız değildir (Başaran Lotz, 2021: 118). Zira yukarıda da vurgulandığı gibi kapitalizm itibar ve insan onuru üzerine kurulmuş olan

¹⁴ Pandemi süreci, devletlerin ne kadar çok bencilce davranabildiği gerçeğini de ortaya koydu. Zira Covid-19'un ortaya çıkmasıyla beraber devletler, Ortaçağ kentleri gibi sınırlarını kapatmaya başladılar. Özellikle Amerika ve Avrupa ülkeleri, salgını kontrol altına almanın derdine düşerek, sağlık hizmetlerini başka ülkelere paylaşmaktan imtina ettiler. Örneğin salgının en çok etkilediği İspanya, İngiltere ve İtalya gibi ülkelere herhangi bir yardım yapılmadı. Avrupa Birliği ülkeleri yardımlaşmak yerine kendi başlarının çaresine baktılar (Kaya, 2020: 269).

bir sistem değildir. İnsanlık dışı bir sistem olarak, ideolojik kılıfı liberalizmi ve yalnız sermaye sahipleri için demokrasiyi bütün acımasızlıkların üzerine kâra bir şal gibi örterek insan onurunu çiğneyerek ortaya çıkmıştır” (Ertem, 2020: 475-476). Kapitalizm, kriz ürettiği gibi krizden de beslenen ve bunu kâra dönüştüren bir sistemdir. Günümüz dünyasında küresel düzeyde “sömürünün derinleşmesi, mülksüzleştirilenlerin artışı, yoksulluğun yeniden üretimi ve eşitsizliğin yaygınlaşması kapitalist sistemin varoluşsal bir sonucudur ve bu nedenle salgın ve diğer bütün toplumsal/yaşamsal sorunlara kapitalist sistemde kalarak çözüm üretilemeyeceği de artık bilinen bir gerçekliktir” (Çıtak, 2021: 213).

Örneğin -Covid-19 süreciyle beraber hükümetler “evde kal” parolasıyla insanları evlere kapatmaya zorlarken, sokakta, üretim yerlerinde ve hizmet sektöründe çalışmak zorunda kalan kesimler ki, bunların başında sağlık çalışanları, market çalışanları, belediye çalışanları, temizlik işçileri, kuryeler, kasiyerler, kargocular ve şoförler gelmektedir- çok zor durumda kaldılar. Bu durum, salgının toplumun her kesimini aynı derecede/oranda etkilemediğini, -zira her konuda olduğu gibi salgının da sınıfsal bir boyutunun olduğunu- gösterdi. Salgın, Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmesinden sonra, sosyal ve ekonomik güvencesi olmayan kesimleri aşırı derecede etkiledi. Özellikle ticaret yapanlar, esnaflar, hizmet sektöründe ve gündelik işlerde çalışanlar, part-time çalışanlar, evlere temizliğe gidenler, parça/saat başı ücret alanlar, mevsimlik ve geçici işçiler, yoksullar, göçmenler, kadınlar, evsizler, yaşlılar ve engelliler gibi kesimler adeta virüse mahkûm oldular. Virüs sınıfsal eşitsizlikleri görünür kıldı. Mesela Amerika’da virüsten ölenler arasında siyahların daha fazla olmasının temel nedeni yoksulluğun ırkla birleşmiş olması, siyahların evsiz ve sosyal güvencesiz olmasıdır (Kocabaş, 2020: 398). Aslında bu durum sadece Amerika’da değil, neoliberal rasyonalitenin egemen olduğu tüm ülkelerde görülmektedir.

4.Covid-19 Salgını Sürecinde Devletin Değişen Rolü ve Refah Devletinin Nostaljisi

2019’un sonunda Çin’in Wuhan kentinde baş gösteren ve sonrasında tüm dünya ülkelerine yayılan Covid-19 virüsü, uzun süredir uluslararası kurumlar, şirketler ve küresel kapitalizm eliyle güçsüzleştirilen ulus-devletlerin geleceği ve rolü üzerine yeni tartışmaların yapılmasına yol açmıştır. Zira virüs, her ne kadar bir halk sağlığı krizi olarak ortaya çıkmış olsa da etkileri ve sonuçları açısından başta gündelik hayatı düzenleyen ekonomik ilişkiler olmak üzere, ülkelerin sosyal, kültürel ve siyasal yapılarını olumsuz yönde etkilemiştir. Nitekim bu süreçte hemen herkesin üzerinde ittifak ettiği husus, korona sonrası dünyada hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağıdır. Özellikle sosyal bilimciler ve stratejistler, Covid-19 salgını ile birlikte hem

neoliberal politikaların gözden düşeceğini ve sorgulanacağını¹⁵ hem de ulus-devletlerin rolleri ve işlevlerinin yeniden tanımlanma zamanının geldiğini belirtmişlerdir.¹⁶

Covid-19 salgınıyla ilgili literatürde ulus-devletlerin geleceği ve değişen rolleri konusunda iki farklı görüş¹⁷ ön plana çıkmaktadır. Bir görüşe göre pandemi süreciyle beraber, uzun bir süredir uluslararası kurumlar ve küresel sermaye tarafından hırpalanan, etkisi, gücü ve egemenliği zayıflatılan ulus-devletler, kapılarını dış dünyaya kapatarak ve daha etkili bir yönetim ve siyaset sergileyerek eski günlerine dönecek, diğer bir görüş ise virüsle mücadelede yetersiz kalan ulus-devletlerin bu sürecin sonunda daha fazla güç kaybedecek, inisiyatifi tümenden uluslararası sisteme ve bu sistemi ayakta tutan siyasi ve ekonomik kurumlara bırakacaktır. Hiç şüphesiz pandemi sonrasında uluslararası sistemin nasıl şekilleneceği, devletlerin, artan sosyo-ekonomik eşitsizlikler karşısından nasıl tepki vereceği, neoliberal politikalarından taviz verip vermeyeceği sorularına şimdiden cevap vermek zor. Ancak bugünden bakıldığında virüs sonrası dünyanın bugünkü dünyayla aynı olamayacağını kestirmek de zor olmasa gerek.

Arıboğan'ın da belirttiği gibi (2021: 394-395) pandemi sürecinin ortaya koyduğu en önemli mesele, küreselleşmenin ve neoliberalizmin geleceği meselesidir. Zira virüsle başlayan süreç ya küreselleşmenin ve dolayısıyla neoliberal politikaların sonunu getirecek ya da küresel işbirliğini ve dayanışmayı ön plana çıkararak ve refah devleti uygulamalarına geri dönüş yapan yeni bir politik düzen kurulacaktır. Dolayısıyla bugünden bakıldığında “pandemi öncesi” ve “pandemi sonrası” dönem diye adlandırılabilen iki farklı dünyayı görebiliriz. Uluslararası kurumların varlığıyla birlikte, ticari ve ekonomik faaliyetlerin rahatça yürütülebildiği, sınırların önemsiz kılındığı ve küreselleşmenin egemen olduğu, idealizm temelli bir yapıdan; ticari ve ekonomik faaliyetlerin zorlukla yapılabildiği, devletlerin güç kazanarak yetkiyi ele aldığı ve her devletin kendi olanakları dahilinde, yaşama tutunabildiği bir

¹⁵ İçinde geçmekte olduğumuz süreç ve yaşadığımız kriz, “ulus-devletlerin dünya işlerinde etkisinin ve rolünün tedricen daraldığını, devlet-dışı aktörler veya ulusüstü ve ulusötesi kurumların devlet egemenliği kavramını geçersiz kıldığı yönündeki liberal paradigmanın ne derecede kırılan ve kolayca tekzip edilebilir olduğunu ortaya koymaktadır” (Dağlar Macar, 2020: 25).

¹⁶ Salgın, hem bugüne kadar kendine işlediği ve her şeye çare olduğu söylenen serbest piyasa sisteminin aslında söylendiği kadar herkesin yararına olmadığını ve yapısal sorunları çözme kabiliyetinden mahrum olduğunu hem de devletlerin başta ekonomi olmak üzere sosyal hayattaki ağırlığının ne kadar önemli olduğunu gösterdi. Salgın, aynı zamanda neoliberal politikaların toplumsal ve sınıfsal eşitsizlikleri ne kadar çok derinleştirdiğini ve devletin yeniden sahaya inmesi gerektiğini, özel sektörün çeşitli nedenlerle yapamadığı birçok büyük yatırımı yapabilmesinin ne kadar önemli olduğunu da görmemizi sağladı (Yeşilyurt, 2020: 299).

¹⁷ Stratejistlerin geneli salgınla beraber küresel sistemin, ulus-devlet ve küreselleşme ikilemi arasında yeni bir yapılanma içerisine gireceğini tahmin etmektedir. Buna göre söz konusu salgın, bugüne kadar uluslararası sistemi ayakta tutan ideolojileri, yapıları ve kurumları etkisiz kılacak, küresel sermayenin neoliberal politikalarını gözden düşürecek ve ivmeyi kendi içine kapanarak salgınla mücadele eden ulus-devletlere yeni fırsatlar sağlayacaktır. Bunun yanında salgının gündeme getirdiği bir diğer gelişme de refah devleti anlayışının yeniden inşa edilmesi gerektiği yönündedir. Bu anlamda reel politığın küreselleşme ve neoliberal politikalarından ziyade ulus-devletlere yönelimi artıracığı tahmin edilmektedir (Aslan, 2021: 1748).

süreç” (yaşanabilir) (Kaya, 2020: 271). Her ne kadar bu sürecin hangi yönde evrileceğini bugünden kestirmek zor olsa da yaşananlar bize, küresel sistemin hem ekonomik hem de politik açıdan bir kırılma yaşadığı gerçeğini de göstermektedir.

Nitelim Covid-19’un yarattığı toplumsal ve ekonomik kriz, en başta küresel kapitalizm ve ulus-devletler için bir meşruiyet krizini de yaratmış durumdadır (Başaran Lotz, 2021: 126). Hükümetler, yaşanan krizin etkisini azaltmak için toplumun farklı kesimlerine farklı türden destek paketlerini açıkladılar. Yapılan destek paketlerinin önemli bir kısmı, kısa süreli çalışma programlarında, işsizlikle mücadele edilmesinde, sosyal güvenlik harcamalarında, işsizlik tazminatı ve sosyal yardım ödemelerinin artırılmasında kullanıldı. Ancak, pandemi nedeniyle yapılan sosyal harcamaların büyük bir kısmı alt ve orta sınıflardan ziyade daha çok üst sınıflara, yani işverenlere ve uluslararası şirketlere yapıldı. Örneğin söz konusu yardımların içeriğine baktığımızda devletin genellikle vergi indirimleri ve borç ertelemeleri yaptığını görüyoruz (Sarıkaya ve Çeviş, 2020: 27) ki, bu durum, devlet tarafından sağlanan teşviklerin, uzun vadeye yayılan kredilerin, sosyal güvenlik primlerinin, vergi ertelemelerinin ve nakit transferlerinin genellikle işverenlere yani üst sınıflara yapıldığını gösteriyor. Hükümetlerin yapmış oldukları irili ufaklı yardım paketlerinin medya eliyle yoksullara, işsizlere ve muhtaçlara aktarıldığına yönelik propaganda da aslında gerçeği yansıtmamaktadır.

Örneğin pandemi sürecinde Amerika’nın açıkladığı yardım paketinin büyüklüğü 4 trilyon doları bulmuştur. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi Amerika dahil olmak üzere ülkelerin açıkladığı destek ve teşvik paketlerinin yoksullardan başlayarak geniş halk kitlelerini rahatlatmaya yönelik olmaktan çok, zor duruma düşen şirketleri kurtarmaya yönelik yapıldığını belirtmek gerekir. Burada amaç, Doster’in de (2020: 409) belirttiği gibi “sokaktaki insanı korumak, yoksulları, dar gelirlileri, orta sınıfları kollamak değildir. Tüketimin daha da azalmasını önleyip, şirketlerin batmasına engel olmaktır. Hedef, sosyal devleti güçlendirmek değildir. Sosyalizm hiç değildir. Tersine, kapitalizmi ayakta tutmaktır. Çünkü kapitalizmde kuraldır; kârlar özelleştirilir, zararlar kamulaştırılır.” Devletler, açıkladıkları destek paketleriyle toplumun yoksul ve dezavantajlı kesimlerini kollamak yerine sermaye sınıfının çıkarlarını ve mevcut egemen sistemin aktörlerini korumaya çalışmışlardır.

Dolayısıyla pandemi süreci, hem neoliberal ekonomik sistemin sınıfsal karakterini, sosyal sorunlar ve krizler karşısındaki kırılğan yapısını hem de değişen sağlık hizmetleri, sosyal güvenlik sistemleri, yaşlanan nüfusun bakım ve tedavisi, sosyal yardımlar ve sağlık sistemi konusunda refah devletlerinin sürdürülebilirliği konusunu da tartışmaya açtı (Alsancak ve Balcı, 2021: 114). Çünkü yaşanan süreç, II. Dünya Savaşından sonra tüm dünyada serbest piyasa ekonomisini, küresel kapitalizmi ve neoliberalizmi dayatan yeni sağ siyasetin, yaşanan

sorunlar karşısında ne kadar etkisiz ve yetersiz kaldığını gösterdi. Pandemiyle beraber ekonominin resesyona girmesi ve uluslararası ticaretin durma noktasına gelmesi karşısında serbest piyasa mekanizmasının sekteye uğraması, devletin ekonomiye müdahale etmesini, piyasa sistemini dengeleyecek bazı önlemleri devreye sokmasını ve krizden etkilenen kesimlere destek paketlerini açıklamasını zorunlu kılmıştır (Bakır, 2021: 344). Dolayısıyla pandemi süreci bize, devletin ekonomik ve sosyal hayatta aktif rol alması yanı sıra eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik alanlarında da hizmet sağlayıcı konumda bulunmasının ne kadar önemli olduğunu bir kez daha gösterdi.

Nitekim yaşanan kriz, hem devletin sahneye çıkmasını zorunlu kılmış hem de neoliberal politikaların irtifa kaybetmesi üzerine refah devleti uygulamalarına geri dönülmesi fikrinin tartışılmasını sağlamıştır. Bilindiği gibi refah devleti modeli, Avrupa'da 1929 Büyük Buhra'nın ve II. Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik ve toplumsal tahribatı ortadan kaldırmak üzere hayata geçirilmiş olan bir modelidir. Bu modelde devlet, yeniden sahneye çağrılmış (Aysan, 2012: 110-111) ve kendisinden, yaşanan büyük tahribatın sosyal politikalarla düzeltilmesi istenmiştir. Zira savaş sonrasında toplumda yaşanan yoksulluk ve işsizlik hem sermaye hem de emekçi sınıfı ciddi bir ekonomik krizle karşı karşıya bırakmıştır. Savaş sonrası dönemde devlet eliyle hayata geçirilen sosyal politikalar, piyasa istikrarını, yatırım, üretim, istihdamı artırmak ve dezavantajlı kesimleri desteklemek suretiyle toplumda sosyal barışın yaratılmasını sağlamıştır. Devletin aktif rol oynadığı ve kapitalist sistemin aşırı bir biçimde genişlemesinin engellendiği bu süreçte sermayeye ciddi sorumluluklar yüklenmiştir.

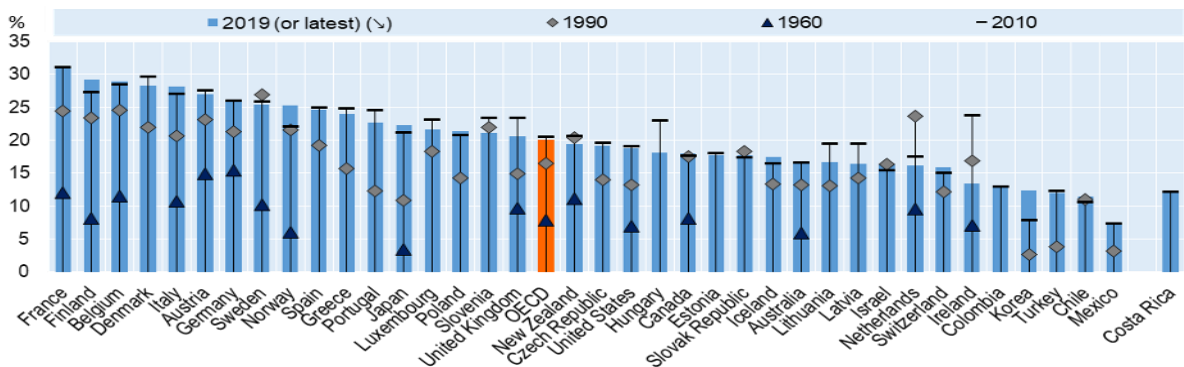
Keynesyen politikalarıyla¹⁸ devlet, sosyal eşitsizliklerin giderilmesinde ve dezavantajlı kesimlerin sübvansede edilmesinde aktif bir rol oynamıştır. Devletin "görünür eli'nin ekonomiye girmesini ve sosyal devlet anlayışının ekonomiye hâkim olmasını sağlayan bu durum (Ökten, 2020: 128), devletin piyasada belirleyici, düzenleyici ve yönlendirici bir rol almasını da sağlamıştır. Ancak, 1970'lere gelindiğinde gerek stagflasyonun (ekonomik durgunluk) yaşanması gerekse kamu harcamalarının önünü alamadığı için bütçenin sürekli açık vermesi ve bundan dolayı işsizlik ve enflasyonun artması nedeniyle sosyal devlet modeli, özellikle neoliberaler tarafından, devletin ekonomideki payının azaltılması, kamu kurumlarının

¹⁸ Refah devleti modelinin mimarı olarak gösterilen Lord John Maynard Keynes, liberal görüşleri olmasına karşın Avrupa'da yaşanan toplumsal ve ekonomik buhranlar karşısında piyasa-devlet ilişkisinin yeniden düzenlenmesi gerektiği görüşünü ortaya koyarak yeni bir devlet ve sermaye yapılanmasının gerekliliğini savunmuştur. Buna göre kaynakların daha adil, eşitlikçi ve paylaşımcı bir biçimde dağılımının yapılması, toplumsal barışın ve refahın sağlanması, sınıfsal farklılıkların azaltılması için piyasada arz ve talep dengesinin ve tam istihdamın kendi kendine işleyen bir otomatik pazar mekanizması ya da "görünmeyen el" tarafından sağlanmasının mümkün olmadığı için devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğinden söz etmiştir. Tam istihdamın sağlanarak toplumsal kalkınmayı sağlayacak üretim, talep, istihdam, tasarruf ve yatırımların, ancak güçlü bir aktör olarak devlet tarafından yapılabileceğini savunarak, kamu ve özel sektörün birlikte hareket ettiği, kaynak israfının önlenmesi, istihdamın oluşturulduğu, dezavantajlı grupların desteklendiği bir sosyal güvenlik ve refah toplumu öngörüsü ortaya koymuştur (Şaylan, 2003: 93-97).

özelleştirilmesi, sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik harcamalarının azaltılması, özel sektörün teşvik edilmesi, vergilerin düşürülmesi, sermayenin üretim ve yatırım yapmasının özendirilmesi, ticaretin liberalleştirilmesi, sıkı para politikasının uygulanması ve sosyal harcamaların kısılması gibi konular eleştirilmeye başlanmıştır.

Devletin ekonomik faaliyetler başta olmak üzere sosyal hayattan çekilmesini amaçlayan neoliberaler, sermayenin hem sınırsız büyümesini hem de emek karşısında güçlenmesini sağlayan bir politikayı hayata geçirmeye çalışmışlardır. Aynı zamanda ulus-devletin egemenlik alanını zayıflatan ve küresel sermayenin ve kurumların rolünü ve işlevini artıran bu politikalar, toplumda hakem rolü oynaması gereken devletin devre dışı bırakılmasına ve varsıllarla yoksullar arasında var olan servet ve gelir eşitsizliğinin büyümesine de neden olmuştur. Nitekim pandemi sürecinde neoliberal politikalar uygulayan ülkelerde, sağlık hizmetlerinin metalaşmasından kaynaklı sorunlar yaşanırken refah devletini uygulayan yönetimlerde sağlık sorunları, vaka sayıları ve ölüm oranları daha az yaşandığı gözlerden kaçmamıştır (Alsancak ve Balcı, 2021: 120). Yine pandemi sürecinde sosyal güvenlik ve koruma politikalarını uygulayan devletlerde toplumun büyük bir kesiminin sağlık hizmetlerinden yararlandığı görüldü. Bu açıdan bakıldığında ülkelerin sosyal güvenlik ve sağlık hizmetleri konusunda birbirinden farklı politikalar izledikleri görülebilir.

Şekil 1. GSYİH Yüzdesi Olarak Kamu Sosyal Harcamalar (1960-1990 ve 2019)

OECD'nin 2020 Raporuna göre dünya çapında refah rejimine sahip ülkelerin sosyal harcamalarının (doğrudan yapılan aynı ve nakdi yardımlar) Gayri Safi Yurt İçi Hasılası'na göre oranları, özellikle 1960'lardan sonra hızlı bir artış göstermiştir. Raporda da dikkat çeken en önemli husus, kamu harcamaları içerisinde sosyal yardımların en çok yapıldığı ülkelerin başında Batı ve Kuzey Avrupa ülkelerinin geliyor olmasıdır. Zira tabloya göre kamu sosyal

harcamaları açısından Fransa¹⁹ %31 ile ilk sırada yer alırken, onu Finlandiya, Belçika, Danimarka, İtalya Avusturya, Almanya, İsveç, Norveç, İspanya ile birlikte diğer ülkeler takip ediyor. Raporda her ne kadar Türkiye, yaklaşık %12 ile birçok Avrupa ve diğer devletlerin gerisinde yer alsada otoriteler, Türkiye'nin hem salgınla mücadelede hem de sağlık hizmetlerini sunmada birçok Avrupa ülkesine göre daha başarılı bir performans sergilediğini belirtmişlerdir.

Pandemi döneminde tedarikçi ülke rolünü üstlenerek vatandaşlarına ücretsiz sağlık hizmetleri sunan Türkiye, bu başarısını son yıllarda kurduğu şehir hastaneleri projelerine, nitelikli sağlık hizmetleri vermesine ve yeterli düzeyde sağlık elemanına sahi olmasına borçludur. Dolayısıyla farklı refah rejimine sahip ülkelerin vatandaşlarına sağladığı sosyal yardımlar ve imkanlara bakıldığında, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra liberal politikalar yerine refah devleti uygulamalarını tercih eden ülkelerin geldiğini görüyoruz. Tabloda düşük sosyal harcamalara sahip olan ülkelerin, neoliberal politikalar uygulayan ülkeler olması da tesadüf değildir. Raporda dikkat çeken bir diğer husus, 2020'deki Covid-19 pandemisi ile birlikte tüm dünyada sosyal harcamalarda da belirgin bir artışın yaşanmasıdır. Çünkü pandemiyle beraber sağlık harcamaları artmış ve yaşanan ekonomik durgunluğu önlemek için devletler, çok çeşitli sosyal destekler devreye sokmak zorunda kalmıştır.²⁰

5. Sonuç Yerine

Literatür taramasına dayanarak hazırlanmış olan bu çalışma, Covid-19 salgınının meydana getirdiği sosyal, ekonomik ve politik sonuçların, günümüz ve geleceğin dünyasında ne tür sonuçlar doğuracağına odaklanmıştır. 2019 yılında Çin'de ortaya çıktıktan sonra sadece sekiz ay gibi kısa bir sürede tüm dünya ülkelerine yayılan ve o günden bugüne normallerimizi ve kurulu düzenimizi alt üst eden, gündelik hayatımızın rutin alışkanlıklarını, sosyal ilişkilerimizi ve çalışma biçimimizi etkileyen koronavirüs, insanların zaman ve mekân algılarını da değiştirmiş bulunmaktadır. Zira Covid-19 virüsü, bir halk sağlığı sorununun/krizinin ötesinde sonuçlar doğurmuş durumdadır. Bu açıdan bakıldığında, söz konusu virüsün sadece bir salgından ibaret olmadığı, insanların tarihte

¹⁹ Fransa, Avrupa ülkeleri arasında vatandaşlarının tümünü genel sağlık sigortası altında toplayan ve sağlık hizmetlerini ücretsiz olarak veren en önemli ülkelerin başında gelmektedir. Bunun dışında Fransız vatandaşları isterlerse özel sağlık sigortası da yaptırabilmektedirler.

²⁰ Daha önceden de belirtildiği gibi salgınla mücadele etmek için hükümetlerin ilan ettikleri desteklerin büyük bir kısmı, krizden en fazla etkilenen kesimlere -emekçiler, hizmet sektöründe çalışanlar, dar ve sabit ücretliler, sosyal ve ekonomik güvencesi olmayan dezavantajlı gruplar- değil, doğrudan sermaye sınıfa sağlanmıştır. Nitekim pandemi süreci boyunca dünyada hükümetlerin ayırdıkları 11 trilyon doların büyük bir bölümü, mevcut neoliberal sistemi sürdürmekle uğraşan ulusal ve küresel şirketlere dağıtılmıştır (Kocabaş, 2020: 401).

gördükleri/görülebilecekleri en büyük krizlerden biri olduğu söylenebilir. Nitekim krizi anlamaya/yorumlamaya çalışanlar, bu salgının yol açabileceği sorunları şimdiden kestirmenin mümkün olmadığını ve gelecekte de ne tür sonuçlar doğuracağını tahmin bile edilemeyeceğini belirtmektedirler.

Karşımızda daha öncesinde görmediğimiz için onunla nasıl mücadele edeceğimizi bilemediğimiz güçlü, sinsi ve gizli bir düşman durmaktadır. Dünyada yaşayan herkesi tehdit eden, uzun karantina sureleriyle onları evlere kapatan, konuşmayı, yaklaşmayı ve nefes almayı bile zorlaştıran, sosyal ilişkileri sanallaştıran ve çalışma hayatlarını alt üst bu düşman, insanların işlerini, eğitimlerini, sağlıklarını, bireysel yaşamlarını, kültürel ve sportif aktivitelerini ve geleceğe dair hayallerini de adeta ipotek altına almıştır. Zira salgınla beraber gündelik hayat durma noktasına gelmiş, devletler sağlık sistemlerini gözden geçirmeye ve virüsle mücadele için devasa kaynakları harekete geçirmeye çalışmışlardır. Ancak, kısa sürede aşılarda bulunmasına rağmen, virüsün sürekli kendini yenilemesi/güncellemesi ve yeni versiyonlarıyla daha hızlı yayılmaya başlaması, bu konuda verilen mücadeleyi etkisiz/yetersiz kılıyor ve bu durum insanların salgınla imtihanlarının uzun bir sürede daha devam edeceği benziyor.

Covid-19 virüsü, içinde yaşamakta olduğumuz modern çağı ve bu çağın düşünce sisteminin, sosyal, ekonomik ve politik kurumlarının özellikle de küreselleşme, kapitalizm ve 1980 sonrasında tüm dünyaya hâkim olan neoliberalizmin yeniden sorgulanmasını gerekli kılmıştır. Çünkü yaklaşık kırk yıldır Batılı kapitalist devletlerin taviz vermeksizin uyguladıkları neoliberal politikalar, bir yanda küresel iklim değişikliği, hava kirliliği, doğal felaketler ve göçlerin artmasına diğer yanda ortaya çıktıktan sonra pandemiye dönüşerek herkesin korkulu rüyası haline gelen koronavirüsün başta sağlık sorunları olmak üzere gündelik hayatı mümkün kılan tüm sosyal ve ekonomik aktiviteleri durma noktasına gelmesine yol açmıştır. Aslında koronavirüs dahil olmak üzere, bugün küresel ölçekte maruz kaldığımız sorunların temelinde, halihazırda uyguladığımız ekonomik sistem yani kapitalizm ve kapitalizmin bir türevi olan neoliberalizm yatmaktadır.

Bu bağlamda Covid-19 pandemisinden çıkarabileceğimiz en büyük ders, bir ekonomi-politik olarak toplumda sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri üreten, küresel sermaye gruplarına ayrıcalıklar tanıyarak örgütlü emeği yok eden ve refah devleti uygulamalarını reddeden neoliberal politikaları terk etmek olmalıdır. Çünkü pandemiyle beraber anlaşıldı ki, aslında neoliberalizmin ekonomi modeli toplumun geniş kesimlerini özellikle de yoksulları değil azınlıktaki zenginleri korumaktadır. Diğer bir deyişle bugüne kadar uygulanagelen politikalar, alt ve orta sınıf karşısında üst sınıfın güçlenmesine ve sermayenin güçlenerek küreselleşmesine

yol açmıştır. Ve pandemiyle beraber yine anlaşıldı ki, aslında II. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan "Bretton-Woods Sistemi"nin iki önemli kurumu olan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB), küresel toplumu kalkındırmak, refahı artırmak, bireylerin eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlere ulaşmalarını sağlamak, dolayısıyla ülkeler arası gelişmişlik farkını ortadan kaldıracak politikalara mali destek sunmak için değil, dünyaya egemen olan devletlere ve uluslararası sermaye gruplarına daha fazla imkan, güç ve destek vermek için kurulmuşlardır.

Yaşanan salgın süreci bize, şu temel gerçeği de -serbest piyasa ekonomisini yücelten, devletin ekonomiye müdahalesini reddeden, sermayenin küreselleşmesini, emeğin yerelleşmesini, vergilerin azaltılmasını, kamu harcamalarının ve çalışan kesimin ücretlerinin düşürülmesini, ulus-devletin korumacı politikalarından vazgeçmesini, eğitimden sağlığa, ulaşımdan, sosyal güvenliğe kadar toplumsal hizmetlerin tümünün piyasanın inisiyatifine bırakılmasını talep eden neoliberal politikaların gerçekte sadece toplumun varlıklarını korumayı amaçladığını- görmemizi sağladı. Pandemi, devletin sadece varlıklar için değil, toplumun her kesimi için ne kadar önemli ve gerekli olduğu da gösterdi. Bu sürecin belki de en hayırlı yanı, bugüne kadar sürekli sosyal devleti bütün kötülüklerin kaynağı olarak gören neoliberal mantığın, aslında ne kadar yanlı ve yanlış bir mantık olduğunu da göstermesi oldu. Dolayısıyla pandemi süreci, refah devleti uygulamalarını ve sosyal koruma politikalarını gündeme getirmekle kalmadı vatandaşların refahını, sağlığını ve sosyal güvenliğini piyasanın üstünde tutan yeni bir devletin gerekliliğini de ortaya koydu.

Pandemi süreci, ne geç kapitalizmin (neoliberalizmin), ne ulus-devletin ne de küreselleşmenin eskisi gibi olamayacağını zira virüsten sonra yeni bir dünya düzenine ihtiyaç duyulduğunu bariz bir biçimde ortaya koydu. Çünkü günümüz dünyasında mevcut ekonomik ve siyasal sistem, küresel ve yerel sorunlara yapıcı çözümler üretememektedir. Nitekim pandemi karşısında uluslararası kurumlar yetersiz ve başarısız oldukları için çok fazla eleştirildiler. Bunun en somut örneği, Dünya Sağlık Örgütü, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği'dir. Bu uluslararası kurumlar, pandeminin ortaya çıktığı günden bugüne yeterli düzeyde işbirliği ve dayanışmayı göstermedikleri gibi kendi içlerine kapanarak, vatandaşlarına yeterli sağlık hizmeti sunmayarak ama daha da önemlisi her şeyi devletlerden beklemek suretiyle pasif bir siyaset izlediler. Dünya Sağlık Örgütü ilk günlerden itibaren işi sıkı tutmayarak virüsü, yerel bir salgın olarak görüp, gerekli tedbiri almadı. Birleşmiş Milletler, dünyada yoksul ve muhtaç kesimlere yardım elini uzatmadığı gibi aşuların daha adil bir biçimde dağıtılmasını da sağlayamadı. Avrupa Birliği ülkeleri ise kendi sorunlarıyla uğraştılar, hatta salgının bir dönem pik yaptığı İtalya ve İspanya'ya diğer üye ülkelerden hiçbir destek bile gelmedi.

Kısacası, halen yaşamakta olduğumuz pandemi (Covid-19) süreci; a) mevcut dünya düzeninin, bu düzeni ayakta tutan ve yeniden üreten kurumların işleyişinin sürdürülemez olduğunu, b) yeni bir devlet anlayışına ve örgütlenme biçimine ihtiyaç duyduğumuzu, c) hem insan sağlığının ve sosyal güvenliğin hem de ülkelerin sağlık/altyapı hizmetlerinin ve sistemlerinin ne kadar önemli olduğunu, d) iklim değişikliğine yol açarak doğanın dengesini bozan ve tüketim merkezli bir yaşamı dayatan küresel kapitalizmin ve her şeyi kendisi için mübah gören sermaye hareketlerinin sınırlandırılmasının gerekliliğini, f) sosyal güvenlik ve hizmetler başta olmak üzere vatandaşların sağlık, eğitim ve barınma gibi sosyal ve ekonomik sorunların çözümünde devletlerin daha fazla rol almasının önemini, g) kamu kaynaklarının artan sosyo-ekonomik eşitsizliklerin giderilmesinde kullanılmasının önemini, h) sosyal refahın ve barışın sağlanmasında sivil örgütlenmenin gerekliliğini ama hepsinden de önemlisi insanların insanca bir hayatı yaşaması için özgürlüklerinin kısıtlanmaması gerektiğini/gerekliliğini göstermiş oldu.

KAYNAKLAR

- Agamben, G. (2020, 27 Şubat). Covid-19: Gerekçesiz Bir Acil Durumun Yarattığı İstisna Hali. *terrabayat*. Erişim adresi: <https://terrabayt.com/covid19/covid-19-gerekcesiz-bir-acil-durumun-yaratti-gi-istisna-hali/>
- Akın, S. (2020, 1 Haziran). Korona-Kapitalizm. *Ata Soyer Sağlık ve Politika Okulu*. Erişim adresi: <http://atasoyersaglikpolitikaokulu.org/korona-kapitalizm/>
- Alsancak, F. ve Balcı, E. (2021). Pandemi Sürecinde Refah Rejimlerine Sosyal Koruma Politikaları Açısından Bir Bakış. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 111-122.
- Arıboğan, Ü.D. (2021). Pandeminin İki Yüzü: Stigmatizasyon ve Kahramanlaştırmanın Psikopolitiği. Deniz Ülke Arıboğan ve Hadiye Yılmaz odabaşı (Ed.). *Pandeminin psikopolitiği içinde* (s.365-404). İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları.
- Aslan, R. (2020). Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid-19. *Ayrıntı Dergisi*, 8(85), 35-41.
- Aslan, S. (2021). Covid-19 Salgınının Küreselleşmeye ve Ulus Devletlere Etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (80), 1735-1752.
- Aysan, M.F. (2012). Küreselleşme, Kriz ve Refah Devleti. Nurullah Ardic ve Sevinç Alkan Özcan (Ed.). *Küresel dönüşümler içinde* (s.107-128). İstanbul: Küre Yayınları.
- Bakır, İ. (2021). Var Olan Düzenin Değişimi: Coronavirüs Sonrası Dünyayı Neler Bekliyor? *Journal of Humanities AND Tourism Research*, 11(2), 339-346.
- Başaran Lotz, N.L. (2021). Covid-19, Kapitalizm ve Devletin Düzenleyici Rolü. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 9, Özel Sayı, 116-135.
- Bermúdez, M.D.C ve Jover, J.N. (2021). Covid-19'la Mücadelede Devlet yönetimi ve Küba Devrimi. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 4(1), 7-16.
- Brown, W. (2018). *Halkın Çözülüşü*. (çev. Barış Engin Aksoy). İstanbul: Metis Yayınları.
- Buhur, S. (2020). Koronavirüs Sürecinde Devletin Mali ve İktisadi Rolünün Değerlendirilmesi. *Mali Hukuk Dergisi*, 16 (187), 1895-1924.
- Cengiz, O. (2021). Kapitalizm, Küreselleşme ve Covid-19 Sonrası Yeni Dünya Düzeni. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 35-57.
- Chomsky, N. (2021). Covid-19: Tehlikede Olan Ne? Renata Avila ve Srecko Horvat (Ed.). *Her şey değişmeli! covid-19'un ardından dünya içinde* (2.46-62). İstanbul: Metis Yayınları.
- Çıtak, N. (2021). Toplumsal Eşitsizlikler ve Covid-19. *Toplum ve Hekim Dergisi*, 36 (3), 198-217.
- Dağlar Macar, O., Öke, M.K., Asal, U.Y., Genç Yılmaz, A., Özoral B., Valiyeva, K. (2020). Covid-19 ile Birlikte Uluslararası İlişkilerde Değişim ve Süreklilikler: Tarih, Bugün ve Gelecek İlişkisinde Disiplinler Arası Bir Analiz. İstanbul Ticaret Üniversitesi Covid-19 Süreci Analiz Raporu. Erişim adresi: <http://acikerisim.ticaret.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11467/3455/Covid-19%20süreci%20analiz%20raporu%20Covid-19%20ile%20birlikte%20uluslararası.pdf?Sequence=1&isAllo w ed=y>

- Demiroviç, A. (2009). Kontinuität und Krise. In *Krise Neues vom Finanzkapitalismus und seinem Staat*. Erişim adresi: http://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/Texte-55.pdf, aktaran, Demir, G. (2011). Post Neoliberalizm. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (1), 1-20.
- Doster, B. (2020). Salgın Hastalık Sonrası Siyaset. Osman Şadi Yenen ve Selim Badur (Ed.). *Pandemi ve covid-19 içinde* (s.406-415). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ertem, C.E. (2020). Kapitalizmin Son Krizi-İktisadi ve Politik Değişimin Dinamikleri Üzerine. *Tokat Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı, 473-488.
- Illich, I. (2011). *Sağlığın Gaspı* (çev. Süha Sertabiboğlu), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İpek, T. T. (2021). Salgın Döneminde Güvenlik Devletinin Dönüşümü. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 9, Özel Sayı, 97-115.
- Kara, E. (2020). Kovid-19 Pandemisindeki Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Hizmet İşgücünün İşlevi. *Türkiye Sosyal Hizmetler Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 26-34.
- Karakaş, M. (2020). Covid-19 Salgınının Çok Boyutlu Sosyolojisi ve Yeni Normal Meselesi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40(1), 541-573.
- Karakoç, A. (2020). Neoliberal Politikalar ve Covid-19. *TMMOB EMO Haber Bülteni*. Erişim adresi: https://www.emo.org.tr/ekler/96ff2e8365a8642_ek.pdf?dergi=1218
- Kaya, F. (2020). Pandemi Sonrası Değişen Uluslararası Sistem ve Küreselleşme. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Special Issue, 261-273.
- Kocabaş, A. (2020). Eşitsizlik ve Covid-19. Türk Tabipler Birliği, Covid-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu. Erişim adresi: https://www.ttb.org.tr/kutuphane/covid19-rapor_6/covid19-rapor_6_Part50.pdf
- Köse, Z. (2020). Covid-19'un Küresel Ekonomiye Etkileri. Erdal Şen ve diğerleri (Ed.). *Covid-19 pandemisinde yönetim ve ekonomi içinde* (43-67). Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Macit, A. (2020). Küresel Salgınların Tarihi ve Dünya-Tarihsel Dönüşümler. Abdulkadir Macit (Ed.). *Salgın günlerinde toplumu ve siyaseti yeniden düşünmek içinde* (1-17). İstanbul: İlem Yayınları.
- Margaret Thatcher Foundation (1987). Margaret Thatcher Interview for Woman's Own "no such thing as society", Erişim adresi: <https://www.margaretthatcher.org/document/106689>.
- Morin, E. (2021). *Yolumuzu Değiştirelim: Koronavirüsün Öğrettikleri*, (çev. Murat Erşen), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- OECD ((2020), Social Expenditure Make Up 20% of OECD GDP. Erişim adresi: <https://www.oecd.org/els/soc/OECD2020-Social-Expenditure-SOCX-Update.pdf>
- Our World In Data (2020). Statistics and Research: Coronavirus (COVID-19) Cases. Erişim adresi: <https://ourworldindata.org/covid-cases>
- Oxfam International (2021), Eşitsizlik Virüsü. Erişim adresi: <https://www.kedv.org.tr/public/uploads/files/raporlar/2021/Oxfam%202021%20Eşitsizlik%20Virüsü%20Raporu.pdf>
- Ökten, N.Z. (2020). Pandemi "Devletin Elini" Piyasanın "Görünmez Eline" Tercih Etti". Bekir Pakdemirli ve diğerleri (Ed.). *Pandemi ekseninde küresel değişim ve yeni ekonomik düzen içinde* (127-139). İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Parıldar, H. (2020). Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları. *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, 30, 19-26.
- Postman, N. (2009). *Teknoloji: Yeni Dünya Düzeni*. (çev. Mustafa Emre Yılmaz), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Quara. (2021). Ronald Reagan said "Government isn't the solution to the problem, government is the problem." Today, do you think he was right?" Erişim adresi: <https://geopoliticsandwarfare.com/>

- quora. com/ <https-www-quora-com-Ronald-Reagan-said-Government-isnt-the-solution-to-the-problem-governm-ent-is-the-problem-Today-do>
- Rakıcı, C. ve Yılmaz, T. Z. (2011). Refah Devleti Kavramı ve Türkiye’de Refah Devleti Uygulamaları. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 48 (559), 40-54.
- Anna Britannica. (2021). Ronald Reagan. Erişim adresi:<https://www.britannica.com/biography/Ronald-Reagan>
- Sallan Gül (2004). *Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa!* İstanbul: Etik Yayınları.
- Sarıkaya, F. ve Çeviş, İ. (2020). Koronavirüs (Covid-19) ve Ekonomik Devrim. Bekir Pakdemirli ve diğerleri (Ed.). *Pandemi ekseninde küresel değişim ve yeni ekonomik düzen içinde* (s.17-33) İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Sarıyıldız, A.Y., Paşaoğlu, M.T., Yılmaz, M.E. (2021). Türkiye, Çin, ABD, Fransa Sağlık Sistemleri ve Covid-19 Politikaları. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(2), 314-327.
- Sassen, S. (2021). Bu Bir İmkânın Başlangıcı Olabilir mi? Renata Avila ve Srecko Horvat (Ed.). *Her şey değişmeli! covid-19’un ardından dünya içinde* (s.63-83). İstanbul: Metis Yayınları.
- Steger, M.B. (2004). *Küreselleşme*. (çev. Abdullah Ersoy). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Şanlı, O. (2020). Keynesyen Model Bağlamında Covid-19 Pandemisinin Küresel Ekonomiye Muhtemele Etkileri: ABD ve Çin Ekonomileri Üzerine Bir Araştırma, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 597-634.
- Şaylan, G. (2003). *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, Ankara: İmge Kitapevi.
- The Economist (2020). Paying to stop the pandemic. Erişim adresi:<https://www.economist.com/leaders/2020/03/19/paying-to-stop-the-pandemic>
- The Guardian (2013). Margaret Thatcher. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/politics/2013/apr/08/margaret-thatcher-quotes>
- Thinktech (2020). Covid-19 Salgınının Küresel Ekonomi ve Jeopolitikaya Etkileri”, Trend Analiz. Erişim adresi:<https://thinktech.stm.com.tr/tr/covid-19-salgininin-kuresel-ekonomi-ve-jeopolitikaya-etkileri>.
- Tuna, M. (2021). Pandeminin Sosyolojisi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 24(2), 320-348.
- UN (2020), Brief #Putting the UN Framework for Socio-Economics Response to Covid-19 Into Action: Insights, New york, United State, (1-17). Erişim adresi:<https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Brief2-COVID-19-final-June2020.pdf>
- Wallerstein, I. (2016), *Tarihsel Kapitalizm*. (çev. Necla Alpay), İstanbul: Metis Yayınları.
- WHO. (2022). Coronavirus Disease (Covid-19) Pandemic. Erişim adresi:<https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>
- Yavuz, K. (2020). Covid-19 Salgınının Sosyal Politikanın Geleceği Üzerine Etkileri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(45), 181-193.
- Yeşilyurt, Y. (2020). Covid-19 Pandemisi ve Ulus-Devletler: Küreselleşmenin Sonu mu? *Journal of Human Studies*, 3(6), 272-305.
- Yıldızcan, C. ve Özpinar, C. (2021). Pandemiye Tartışmak: Ekoloji, Neoliberalizm ve Kriz Yönetimi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 9 Özel Özel Sayı, 1-21.
- Yılmaz, Gökalp. G. (2020). Covid-19 Pandemisinde Eşitsizliklerin Yeniden Üretilmesi Bağlamında Akademisyen Anne olmak. *Eğitim, Bilim Toplum Dergisi*, 18(72), 60-93.

- Yılmaz, Y. A. ve Mutlu, İ.S. (2020). Salgın Sonrası Dünyada, Küreselleşme ve Ulus-Devlet Tartışmaları. *Üçüncü Sektöre Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(3), 1965-1976.
- Zencir, M. (2021). Yeni Değerlenme Alanı Olarak Sağlık Hizmetlerinin Sermayeleşmesi. *Toplum ve Hekim*, 36(1), 35-46.
- Zizek, S (2021). Ya Komünizm Ya Barbarlık: Bu Kadar Basit. Renata Avila ve Srečko Horvat (Ed.). *Her şey değişmeli! covid-19'un ardından dünya içinde* (s.63-83). İstanbul: Metis Yayınları.